

OUD LEIDEN NIEUWS

KWARTAALBLAD VAN DE HISTORISCHE VERENIGING OUD LEIDEN

jaargang 8, nummer 1
maart 2020

Ledenvergadering

A. Willaerts, *Vertrek van de Pilgrims in 1620 uit Delfshaven* (Rose-Marie and Eijk de Mol van Otterloo Collection; photograph courtesy of Haboldt & Co., Amsterdam).

Agenda

Vanaf zaterdag 14 maart 2020	Basiscursus Leidologie
Woensdag 18 maart 2020	Lezing 'Hoe Leiden van het beleg profiteerde: Leiderdorp tijdens de 80-jarige Oorlog' door Dick de Boer
Maandag 30 maart 2020	Algemene Ledenvergadering HVOL en lezing 'Nieuwkomers in een stad van vluchtelingen: de Amerikaanse Pilgrims in Leiden, 1609-1620'
Zondag 5 april 2020	Pilgrimwandeling door Leiden
Zondag 26 april 2020	Fietsexcursie 'De Limes van Leiden tot Zwammerdam'
Woensdag 29 april 2020	Lezing en boekpresentatie 'Oorlogssporen in Leiden en omgeving' door Ruurd Kok
Zondag 3 mei 2020	Dirk van Ecklezing 'De Hongerwinter' door Ingrid de Zwarte
Vrijdag 15 mei 2020	Treinexcursie naar Utrecht

In dit nummer

Van de voorzitter, <i>Rens Heruer</i>	3
Agenda Algemene Ledenvergadering	4
Introductie kandidaat-bestuurslid Steven Engelsman	5
Contributie 2020	6
Basiscursus Leidologie	7
Lezing 'Hoe Leiden van het beleg profiteerde: Leiderdorp tijdens de 80-jarige Oorlog' door Dick de Boer	8
Lezing 'Oorlogssporen in Leiden en omgeving' door Ruurd Kok	9
Nieuwe Bedrijfsleden	10
Dirk van Ecklezing 'De Hongerwinter' door Ingrid de Zwarte	11
Symposium Straatnamen	12
De Meisjespoort, <i>Piet de Baar en Jan Hartstra</i>	13
Pareltjes in de geschiedenissen van de "gewone" Leidenaars (8), <i>Cees Meijer</i>	18
Oude gevelletters 'Ambachtsschool' en plaquette herplaatst, <i>Jos Hooghuis</i>	21
Bedrijfsleden	24
Op pad met de commissie Excursies	26
In Memoriam Wim Stol, <i>Joop Heuzen</i>	29
Boekbesprekingen, <i>Bram van Leeuwen</i>	30
Agenda	46
Onderscheiding Jeremy Bangs	48
Colofon	48

Kopij volgend nummer

Het volgende nummer van *Oud Leiden Nieuws* verschijnt begin juni. Kopij voor dit nummer kan tot 30 april worden gestuurd naar promotie@oudleiden.nl.

Vereniging

Na noeste arbeid van de schrijvers, de eindredactie en de technische staf hebt u het eerste nummer van 2020 van *Oud Leiden Nieuws* in handen. Ik wens u veel leesgenot. Met een zekere trots schrijf ik die eerste zin, want het is nog niet zo lang geleden, dat de communicatie vanuit (toen nog) Oud Leiden vooral verzorgd werd via een uiterst eenvoudig, maar in alle opzichten toch wat saai *Mededelingenblad*.

Dat blad was wel doeltreffend, omdat de boodschap werd bezorgd, maar in vergelijking met het huidige aanbod aan informatie én de vormgeving van de boodschap is er veel veranderd. Want u krijgt niet alleen vier keer per jaar dit blad, maar ook is er de nog steeds groeiende website en de maandelijkse digitale Nieuwsbrief. Ik meldde u dat ik er trots op ben, omdat HVOL die verandering – en overigens ook andere – heeft ondergaan zonder verhoging van de eurodrempel. Dat is natuurlijk niet eenvoudig, maar het lukte wél en dat wil het bestuur graag zo houden. Belangrijkste factor bij die positieve ontwikkeling is de vindingrijkheid maar vooral de inzet van de hardwerkende commissie- en bestuursleden die zorgen voor meer moois, meer kwaliteit, meer leden, meer ‘opbrengst’, gedreven door belangstelling en liefhebberij en vooral door de overtuiging dat Leiden het waard is om voor te gáán.

Dat alles is wel waar, maar ook is waar dat al die liefhebbers omgeven worden door inmiddels ruim 2700 leden van allerhande type en dat die leden de baas zijn. De V van HVOL staat immers voor ‘vereniging’ en daarin hebben de leden het voor het zeggen. Ik nodig u graag uit de kans waar te nemen om uw stem te laten horen: u leest in dit nummer over de aanstaande Algemene Ledenvergadering, de gelegenheid bij uitstek om uw geluid te laten horen. Extra informatie daarover en met name enkele vergaderstukken

treft u aan op onze website en niet langer in dit blad (en dat heeft alles te maken met het kostenaspect). Op de agenda staan de gebruikelijke zaken die horen bij een ALV, maar ik wijs u ook op de geagendeerde statutenwijziging. Van belang is ook de benoeming van nieuwe bestuursleden. Marjolein Hettinga treedt af en dient te worden opgevolgd, omdat zij wegens drukke werkzaamheden geen tweede termijn kan aanvaarden. Wij bedanken haar en zwaaien haar uit tijdens de ALV, waarna wij haar opvolger graag ‘inzwaaien’. Toegevoegd (er is sprake van een uitbreiding) bestuurslid zal na uw instemming worden Steven Engelsman. Het plan is dat hij een jaar meewerkt in het bestuur en dat hij volgend jaar aan u wordt voorgesteld als de nieuwe voorzitter van onze vereniging. Elders in dit blad treft u over hem meer informatie aan. Ik volsta hier met de vermelding van een vlot en vlekkeloos verlopen procedure om tot deze unanieme voordracht te komen.

Tenslotte wijs ik u graag op de toegevoegde waarde van de ALV. Exclusief voor de leden zal na afloop een lezing volgen die alles te maken heeft met het huidige Pilgrimjaar. Over deze lezing en over alle andere activiteiten van HVOL leest u in die mooie HVOL-media, waarover ik in het begin schreef.

Rens Heruer

Algemene Ledenvergadering Historische Vereniging Oud Leiden

MAANDAG 30 MAART 2020 19.30 UUR (INLOOP VANAF 19.00 UUR)
KLEIN AUDITORIUM ACADEMIEGEBOUW, UNIVERSITEIT LEIDEN (RAPENBURG 73)

1. Opening door voorzitter Rens Heruer
2. Ingekomen stukken en mededelingen
3. Notulen ledenvergadering 27 maart 2019 (zie de website)
4. Nieuwe versie statuten (zie de website)
5. Jaarverslag 2019 (zie de website)
6. Financiële jaarstukken (zie de website)
Verslag van penningmeester en Financiële Commissie, decharge bestuur
Benoeming nieuw lid Financiële Commissie (staande de vergadering)
7. Bestuurszaken
Het bestuur is voornemens Steven Engelsman tijdens de Algemene Ledenvergadering in maart 2021 voor te dragen als nieuwe voorzitter daar Rens Heruer tegen die tijd statutair moet aftreden. De beoogde benoeming op 30 maart dit jaar als 'gewoon' lid, biedt Engelsman de kans een jaar warm te lopen. De bijbehorende profielschets werd eerder gepubliceerd. Het bestuur wijst op het gestelde in het Huishoudelijk Reglement art. 3 lid 1, waardoor kandidaten – door ten minste tien leden gezamenlijk – bij de secretaris schriftelijk kunnen worden voorgedragen, uiterlijk drie weken voor de dag van de algemene ledenvergadering.
Ook aan de orde is de benoeming van een opvolger voor bestuurslid Marjolein Hettinga, die niet beschikbaar is voor een tweede termijn. De profielschets werd eveneens al eerder gepubliceerd. Het bestuur is van plan een kandidaat voor te dragen, maar wijst ook hier op het gestelde in het Huishoudelijk Reglement art. 3 lid 1.
8. Wat verder ter tafel komt
9. Rondvraag
10. Sluiting, gevolgd door een lezing over 'De Amerikaanse Pilgrims in Leiden', verzorgd door Joke Kardux

De ledenvergadering en lezing zijn alleen voor leden toegankelijk. Na afloop van de lezing is er tot 22.00 uur gelegenheid om na te praten onder het genot van een drankje.

Even voorstellen: Steven Engelsman

Dat ik wiskunde zou gaan studeren, stond voor mij al heel vroeg vast. Prachtig vak, je kon er zeker leraar mee worden en dat was voldoende qua carrièreplanning. Totdat ik er achter kwam dat wiskunde niet alleen een toekomst met formules en abstracties kent, maar ook een geschiedenis met mensen van vlees en bloed, moeilijke problemen en briljante oplossingen, waardoor het vak was geworden wat het nu is. Dit werd m'n nieuwe liefde, daar ging ik voor! In 1982 promoveerde ik in Utrecht op een spannende episode uit de vroege differentiaalrekening en de prioriteitsstrijd tussen Newton en Leibniz.

Ik werd er geen leraar mee – daar heb ik overigens wel m'n studie mee verdiend – maar conservator wis- en natuurkunde bij Museum Boerhaave in Leiden. In plaats van verder te gaan met wetenschapshistorisch onderzoek werd de grote uitdaging de verhuizing van het museum van de Steenstraat naar het Caeciliagasthuis met als hoogtepunt de opening in 1991. In die jaren was de museumwereld in rep en roer. Elco Brinkman ging de rijksmusea verzelfstandigen en Hedy d'Ancona kwam met haar fantastische deltaplan cultuurbehoud. Ik had bij Boerhaave het museumvak geleerd en was er inmiddels adjunct-directeur geworden, en was wel toe aan iets nieuws.

Voor het Rijksmuseum voor Volkenkunde werd een nieuwe directeur gezocht; het kwam als een volslagen verrassing dat ik die baan in 1992 kreeg. De collecties moesten op orde worden gebracht, het museumcomplex moest helemaal op de schop en het museum nieuw ingericht.

Steven Engelsman.

Dat was in 2001 klaar. Ondertussen was het museum in 1995 verzelfstandigd, met Hedy d'Ancona als eerste voorzitter van de Raad van Toezicht. Vanaf 2001 bestond mijn werk bij Volkenkunde vooral uit het aanhalen van de internationale contacten. Met als hoogtepunt de Maori-tentoonstelling in 2010 en de overdracht van twee speciaal voor Volkenkunde gemaakte waka's – Maori war canoes – waarvoor Njord de bemanningen leverde. Op het moment dat ik dit schrijf – 6 februari 2020 – wordt in Nieuw-Zeeland herdacht dat het 180 jaar geleden is dat de Maori met de Treaty of Waitangi volwaardige onderdanen van het British Empire werden. En met een kleine festiviteit in de marge vieren 10 roeiers en roeisters van Njord met de wakacrews uit Nieuw-Zeeland dat onze Leidse waka's *Te Hono ki Aotearia* en *Abel Tasman* tien jaar geleden aan Volkenkunde zijn overgedragen. Ik ben er bij, en geniet met volle teugen van deze

bloeiende nieuwe vriendschap tussen de Leidse studenten en Maori crews.

Maar ik dwaal af. Mijn laatste carrièrestation was het Weltemuseum Wien – het Oostenrijkse volkenkundige museum in Wenen. Ik begon er als directeur in 2012, met de opdracht het gesloten museum weer opnieuw in te richten en te heropenen. Dat lukte, met al m'n ervaringen

uit Leiden zelfs wonderwel goed. De grote opening van het Weltemuseum Wien was in oktober 2017. Sinds 2018 wonen Margot en ik weer in ons oude huis in Leiden, en genieten van al het moois dat Leiden te bieden heeft. Dat daar ook een verantwoordelijke positie bij Oud Leiden bij zou horen, dat was een grote verrassing. Ik verheug me er op!

Contributie 2020

Mede dankzij de inzet van talloze vrijwilligers, actief in onze commissies, hebben wij u als lid van de HVOL ook in 2020 weer veel te bieden. Het accent ligt uiteraard op onze twee hoofdtaken: aandacht voor de Leidse geschiedenis en bescherming van Leids erfgoed.

Besloten is om ook voor dit jaar de contributie niet te verhogen, al stellen wij een extra bijdrage of schenking altijd zeer op prijs. Wij verzoeken u om de contributie voor 15 april 2020 over te maken op rekeningnummer **NL06 RABO 0322 8362 20** ten name van de **Historische Vereniging Oud Leiden** onder vermelding van uw HVOL-nummer en lidmaatschapscode. Wanneer u onzeker bent over uw type lidmaatschap, kunt u de code (DL, CL, LL, BD) en uw HVOL-nummer terugvinden op uw ledenpas. Als er geen code staat, heeft u een standaardlidmaatschap. Uw ledenpas vindt u onderaan de bij dit nummer meegestuurde brief, voor duoleden is een tweede pas toegevoegd. **Let op: het rekeningnummer is anders dan voorheen en ook uw HVOL-nummer is door de overgang op een nieuw administratiesysteem aangepast.**

Voor de volledigheid onze lidmaatschapsvormen nog even op een rijtje:

* **Standaardlidmaatschap:** minimaal 20 euro per jaar. Lidmaatschap voor één persoon. U ontvangt jaarlijks het *Leids Jaarboekje*, elk kwar-

taal ons mededelingenblad *Oud Leiden Nieuws* en elke maand onze digitale nieuwsbrief. Verder kunt u gratis onze lezingen bezoeken en krijgt u korting op excursies en boeken.

- * **Duolidmaatschap:** minimaal 30 euro per jaar. Lidmaatschap voor twee personen op één adres, met dezelfde voordelen als het standaardlidmaatschap. U ontvangt samen één exemplaar van onze papieren publicaties (*Oud Leiden Nieuws* en het *Leids Jaarboekje*).
- * **Lidmaatschap voor het leven:** eenmalig minimaal 500 euro, met dezelfde voordelen als het standaardlidmaatschap.
- * **Bedrijfslidmaatschap:** minimaal 250 euro per jaar. Lidmaatschap voor een bedrijf of organisatie, met een op bedrijven afgestemd voordelenpakket, waaronder naamvermelding met logo in al onze publicaties.
- * **Cadeaulidmaatschap:** eenmalig minimaal 20 (voor één persoon) of 30 (voor een duo) euro. Dit lidmaatschap heeft dezelfde voordelen als het standaard- of duolidmaatschap en kan na afloop van het jaar worden omgezet in een van onze andere lidmaatschapsvormen.

Basiscursus over de geschiedenis en het erfgoed van Leiden

Wilt u meer weten over de geschiedenis en het erfgoed van Leiden? Dan is de cursus **Leidologie** echt iets voor u. Het betreft hier een **basiscursus**, vooral bestemd voor mensen – nieuw in de stad of hier al langer wonend – die nog niet zoveel weten over de Leidse geschiedenis.

De Historische Vereniging Oud Leiden (HVOL) en Erfgoed Leiden en Omstreken (ELO) hebben, in samenwerking met Museum De Lakenhal, de handen ineengeslagen om een interessant programma samen te stellen. In zes lessen van twee uur en enkele rondleidingen nemen verschillende experts je mee in de geschiedenis van onze bijzondere en oude stad.

De eerste bijeenkomst is op 14 maart; de zesde en laatste op 18 april 2020. Steeds op zaterdagmiddag van 14 tot 16 uur. De rondleidingen zijn aansluitend, van 16 tot 17 uur.

De lessen vinden plaats op verschillende plekken in de stad: de locaties worden nog bekend gemaakt.

Waar gaan de lessen over en wie zijn de docenten?

14 maart	Rudi van Maanen – De geschiedenis van Leiden in vogelvlucht
21 maart	Cor Smit – Het bestuur van Leiden
28 maart	Matthijs Burger – Het erfgoed van Leiden met aansluitend een rondleiding door het archief
4 april	Ariadne Schmidt – De bewoners van Leiden
11 april	Christiaan Vogelaar – Kunst in Leiden met aansluitend een rondleiding door Museum de Lakenhal

18 april   Jos van den Broek – Leiden en de Universiteit

Hoeveel kost het?

HVOL-leden betalen 75 euro voor de zes bijeenkomsten en twee rondleidingen. Voor niet-leden is de prijs 100 euro. Voor studenten is er een speciaal tarief van 50 euro.

U kunt zich aanmelden door een e-mail te sturen naar leidologie@oudleiden.nl onder vermelding van naam, adres, telefoonnummer en eventueel HVOL-lidmaatschapsnummer of studentnummer. Na bevestiging van de aanmelding vragen wij u het cursusgeld over te maken.

Het aantal deelnemers per cursus is minimaal 15 en maximaal 20 personen.

Hoe Leiden van het beleg profiteerde: Leiderdorp tijdens de 80-jarige Oorlog

LEZING DOOR DICK DE BOER

WOENSDAG 18 MAART 2020, 20.00 UUR, LOKHORSTKERK, PIETERSKERKSTRAAT 1

Al ruim voordat het Beleg door de Spaanse troepen Leiden in een wurggreep nam, probeerde de stad die na de snelle groei van de 15de eeuw in een stagnatie terecht was gekomen, haar greep op het ommeland te versterken. Allerlei 'buitenningen' zag zij als bedreiging. Sinds 1540 had de stad het recht in het gebied binnen 500 roeden van de muren alle nieuwe nederzettingen te verbieden.

Maar het verkrijgen van rechtstreekse bestuursmacht door de omringende ambachtsheerlijkheden te verwerven, was het meest effectieve middel om controle te kunnen uitoefenen. Een poging om Zoeterwoude te kopen mislukte omstreeks 1550. Zolang dat niet gelukt was, was ieder excuus om korte metten te maken met activiteiten in het buitengebied welkom. Dat de dreiging van een beleg een wettige aanleiding was om alle boomgaarden en opstallen daar met de grond gelijk te maken, kwam dus goed uit. Het verbod de gesloopte huizen te herstellen en de stichting van de universiteit (formeel 'door Filips II' in 1575 waren bedoeld om de stedelijke economie te herstellen. De koop van Leiderdorp was de volgende stap. Toen het levenseinde van de ambachtsheer Philippe de Ligne naderde, zag Leiden haar kans schoon. Alleen de timing deugde niet: in 1582 werd een koopcontract gesloten en pas daarna probeerde de stad ook werkelijk met de heerlijkheid beleend te worden. Daarbij werden het beleg en de daardoor veroorzaakte ellende als argumenten gehanteerd en Leiderdorp als

Brandend Leiderdorp, detail van het wandtapijt dat de Delftse tapijtwever Joost Jansz. Lanckaert tussen 1587 en 1589 maakte als beeldverhaal van 'Het Ontzet van Leiden' (collectie: Museum De Lakenhal).

economische reddingsboei afgeschilderd. Maar het zou tot 1597 duren voordat de Staten van Holland formeel toestemming gaven. In die 15 jaar probeerde de stad uit alle macht alle activiteiten in Leiderdorp te blokkeren of te controleren.

Vanaf 1597 ontwikkelde Leiderdorp zich letterlijk en figuurlijk in de ban van Leiden. De stad profiteerde van het bezit van de heerlijkheid door belangrijke stadsvergrotingen te realiseren. Leidse burgers verwierven in toenemende mate onroerend goed in de heerlijkheid. En Leiderdorp profiteerde van de opleving van de Leidse economie en de groei van de bevolking.

In zijn lezing schetst Dick de Boer enkele aspecten van de verwevenheid van dorp en stad,

opgehangen aan de periode van het Beleg en de lijnen die vandaaruit door de Tachtigjarige Oorlog kunnen worden getrokken.

Dick de Boer is emeritus-hoogleraar Middeleeuwse geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen. Hij verzorgt lezingen en publiceert over onderwerpen uit zijn aandachtsgebied. Hij is leidend auteur en redacteur van het boek 'Leiderdorp tijdens de 80-jarige oorlog' dat in november 2019 verscheen bij Uitgeverij Ginkgo.

75 jaar bevrijding

Oorlogssporen in Leiden en omgeving

LEZING EN BOEKPRESENTATIE DOOR RUURD KOK

WOENSDAG 29 APRIL 2020, 20.00 UUR

HET HAAGSCHE SCHOUW, HAAGSE SCHOUWWEI 14, LEIDEN

In Leiden en omgeving zijn nog steeds veel plekken te vinden met zichtbare sporen uit de Tweede Wereldoorlog. Het gaat niet alleen om (resten van) bunkers, versperringen en tankgrachten, maar ook om oorlogsschade op bomen of gebouwen en andere littekens in de stad.

Op andere plekken is in de oorlogsjaren iets bijzonders gebeurd zonder een spoor na te laten. Ooggetuigenverslagen of foto's kunnen deze verborgen oorlogsgeschiedenis zichtbaar maken. Het zijn vaak bekende Leidse plekken waar je met andere ogen naar kijkt, zodra je weet wat zich daar in de oorlog heeft afgespeeld.

Hierover publiceerde Ruurd Kok in *het Leidsch Dagblad* in het voorjaar van 2018 en 2019 twee reeksen artikelen onder de titel 'Oorlogssporen'. Als schrijvend archeoloog blijft Kok zich verwonderen over de vele plekken waar

bijzondere oorlogsverhalen verborgen liggen in het (stedelijk) landschap, soms zeer dicht bij huis. Die verhalen zijn het waard om verteld te worden en zetten vaak ook aan tot nadenken. De artikelen riepen reacties op van lezers met interessante aanvullingen of informatie over andere locaties.

Kok heeft zijn artikelen bewerkt en gebundeld in een boek dat verschijnt bij de Leidse uitgeverij Ginkgo. Het boek geeft niet alleen een breed beeld van de oorlogssporen die in Leiden en omgeving nog zichtbaar zijn, maar

De Rijnsburgerweg in Leiden is een van de plekken met littekens uit de oorlog. Tijdens de lezing hoort u welke dat zijn (foto: Ruurd Kok).

ook van gebeurtenissen die geen sporen hebben nagelaten. Het biedt de lezer een andere, verrassende kijk op de oorlogsgeschiedenis van Leiden en omgeving. In zijn lezing maakt Kok een rondgang langs verschillende plekken uit het boek. Hierin komen niet alleen de jaren 1940-1945 aan bod, maar ook de mobilisatie en de nasleep van de oorlog.

Na afloop van de lezing wordt het eerste exemplaar van het boek 'Oorlogssporen in Leiden en omgeving' uitgereikt. Uitgeverij Ginkgo zal aanwezig zijn voor degenen die het boek gelijk willen aanschaffen.

Ruurd Kok (Amsterdam, 1969) studeerde aan de Universiteit Leiden prehistorie en archeologie en werkte achtereenvolgens als gemeentelijk archeoloog in Gouda en als provinciaal archeoloog voor de provincie Utrecht. Tussen 2010 en 2019 heeft hij voor archeologisch onderzoek- en adviesbureau RAAP onderzoek gedaan naar oorlogssporen door heel Nederland, van de Grebbeberg tot de Afsluitdijk.

Sinds 2019 heeft Kok een aanstelling als archeologiedocent bij Saxion Hogeschool Deventer en daarnaast schrijft hij als freelancer. Hij bereidt een publicatie voor over mobilisatie, bezetting en bevrijding rond kasteel Oud-Poelgeest.

Deze lezing vindt plaats met welwillende medewerking van ons bedrijfslid Van der Valk Hotel Leiden (Het Haagsche Schouw).

Nieuwe bedrijfsleden

HVOL verwelkomt twee nieuwe bedrijfsleden

Het nieuwe jaar begon direct goed met de aanmelding van twee nieuwe bedrijfsleden. Wij zijn erg blij met het besluit van de Stichting Werk en Onderneming, Breestraat 55, en de firma W.P. Hartwijk en Zoon, Lammermarkt 3-7, om onze vereniging voortaan structureel als bedrijfslid te willen ondersteunen.

Van harte welkom bij de HVOL!

De Hongerwinter

LEZING DOOR INGRID DE ZWARTE

ZONDAG 3 MEI 2020, 14.00 UUR, LOKHORSTKERK, PIETERSKERKSTRAAT 1

De jaarlijkse Dirk van Ecklezing staat in het teken van de Tweede Wereldoorlog, die 75 jaar geleden beëindigd werd. Ingrid de Zwarte promoveerde in 2018 op dit onderwerp.

De Hongerwinter van 1944-1945 is een van de meest beruchte episodes in de Nederlandse geschiedenis. Op basis van uitgebreid onderzoek in binnen- en buitenland vertelt Ingrid de Zwarte in haar proefschrift het verhaal van de Hongerwinter. Hoe is de hongersnood precies ontstaan? Wat was de rol van de Duitse bezetter? Wie stierven, wie bleven leven? En hoe bonden overheidsinstanties, geallieerden en burgers de strijd aan met de honger?

Zij weerlegt in het proefschrift het gangbare beeld van de voedselcrisis: het was geen periode van passief lijden, maar eerder van ongekende veerkracht. Terwijl geallieerde noodhulp maanden op zich liet wachten en de staat hongerrantsoenen uitdeelde, zetten

burgers particuliere hulpacties op. Opmerkelijk is dat de Duitse bezetter deze inspanningen om strategische redenen vaak ondersteunde. 75 jaar na dato legt zij uit hoe een modern land als Nederland in hongersnood terecht kwam – en hoe het de crisis uiteindelijk weer te boven wist te komen.

In de Hongerwinter veranderde het Kooipark in een aardappelveld (fotograaf onbekend).

In deze lezing zal Ingrid de Zwarte haar verhaal toesnijden op de vraag hoe het er tijdens de Hongerwinter in Leiden aan toe ging en in hoeverre de situatie in de Sleutelstad verschilde van die in andere Hollandse steden.

Ingrid de Zwarte (1988) is universitair docent aan de Wageningen Universiteit en onderzoeker aan het NIOD.

Symposium Leidse straatnamen

In Museum De Lakenhal was op 13 november 2019 een minisymposium over de geschiedenis van de Leidse straatnamen. Twee feiten stonden daarbij centraal. Enerzijds het 65-jarig bestaan van de gemeentelijke straatnamencommissie en anderzijds de presentatie van het nieuwe boek over 700 jaar Leidse straatnamen.

Jos van den Broek, de huidige voorzitter van de straatnamencommissie, overhandigde het eerste exemplaar aan burgemeester Henri Lenferink. Historicus Dick de Boer constateerde in zijn inleiding dat in een ver Leids verleden slechts twee categorieën vrouwen in aanmerking kwamen voor vernoeming: heiligen of hoeren. De Groenhazengracht valt bijvoorbeeld in die laatste categorie, genoemd naar de prostituee die hier, op de hoek met de Oude Varkenmarkt, haar bordeel had. Taalkundige Marijke van der Wal memoreerde dat zij zich samen met Anka Ouburg in de straatnamencommissie ervoor heeft ingezet dat in de wijk Stevenshof een inhaalslag werd gemaakt waar het vrouwenamen betrof. Een succesvolle actie die tot gevolg had dat het percentage in Leiden nog steeds hoger ligt dan in een aantal andere grote steden. Inmiddels zijn er 25 jaar verstreken en is er volgens Van der Wal nog steeds 'werk aan de winkel'.

Gert Oostindie, hoogleraar koloniale geschiedenis, stelde vast dat straatnamen altijd al omstreden zijn geweest en dat ook zullen blijven. 'Een republikein heeft niets met al die prinsessennamen'. Naast het koningshuis leidden volgens hem met name politici, kunstenaars en koloniale erfenissen tot conflicten. Een vraag of er namen in Leiden moeten veranderen werd door de aanwezigen vrijwel eenstemmig met 'nee' beantwoord. 'Dat is het botoxen van de geschiedenis', vond Jos van den Broek, 'de De

la Reystraat hernoemen?' Burgemeester Henri Lenferink sloot zich daarbij aan: 'Flauwekul'. Veel gedoe over namen herinnert hij zich niet, behalve de drie vergaderingen die werden gewijd aan de vraag of de omstreden gouverneur-generaal Herman Willem Daendels een plekje verdiende op de Leidse straatnamenlijst.

Burgemeester Henri Lenferink (links) met de auteurs van het straatnamenboek Rudi van Maanen en Marijke Mooijaart (foto: Bram van Leeuwen).

Als intermezzo toonde André Kapaan zijn recente foto's naast een serie Leidse straatbeelden in 1965, afkomstig uit het archief van zijn opa Nico van der Horst. Recent heeft deze zijn eigen straatnaam gekregen, het Nico van der Horstpark ten zuiden van de Voorschoterweg. Ten slotte las Han Ruijgrok het gedicht 'Leidse liefde' voor dat hij speciaal voor het stratenboek schreef.

De Meisjespoort

Aan de Oude Rijn 33a-35, in het pand waar meer dan een eeuw uitgeverij Brill gevestigd was (1883-1985), bevindt zich een rood-wit geschilderde poort. Deze poort behoorde tot het complex van het Heilige Geest Weeshuis en diende als ingang van de vleugel waar de weesmeisjes huisden. Deze vleugel hoorde al in de middeleeuwen tot het Vrouwengasthuis, dat in 1581 onderkomen van het weeshuis werd.

De vleugel brandde in 1768 uit en het is niet duidelijk of die meteen hersteld werd. In 1773 dwong het stadsbestuur een fusie af tussen het weeshuis en het Arme Kinderhuis. Omdat alle arme kinderen toen naar het weeshuis moesten verhuizen, was er te weinig ruimte. Daarom was het onvermijdelijk de vleugel langs het Burchtgrachtje te vernieuwen. De bouwgeschiedenis van de vleugel is beschreven door Jan Dröge in 'Waar de wezen in de gevel staan'. De bouwgeschiedenis van het Heilige Geest- of Arme Wees- en Kinderhuis aan de Hooglandsekerkgracht te Leiden (Leiden 1990). Hij behandelt onder andere de ontwerpfase, de leverantie van materialen, het leggen van de eerste steen op 19 mei 1774, het stucwerk en de schoorsteenstukken, maar op het steenhouderswerk voor de poort aan de Oude Rijn gaat hij niet in.

Opbouw van de poort

De poort is rijk geornamenteerd: boven de toegangsdeur bevindt zich een gedetailleerd gebeeldhouwde kroonlijst. Daaronder staat in de latei van de poort het jaartal 1774 in Romeinse cijfers. Ook links en rechts naast de deur zijn

De kroonlijst boven de Meisjespoort (foto: Dik Kompier).

versieringen aangebracht, te weten links het wapen van de stad Leiden en rechts de duif als symbool van de Heilige Geest en wapen van het weeshuis (ook na de fusie). Aan de initialen GVR links en rechts is te zien dat Gijsbert van Royen (of Rooyen, zoals hijzelf zijn naam schreef) de beeldhouwer was. Hij maakte overigens ook de wapens en veel ander beeldhouwwerk aan de vleugel aan de zijde van de binnenplaats.

Op de kroonlijst staan links en rechts een weesjongen en een weesmeisje, die een doek omhoog houden waardoor zes wapens zichtbaar zijn. Dit zijn familiewapens met alle bijbehorende zaken, dus met helm, helmteken, dekkleden en

een lint waarop de namen vermeld staan van de bezitters van de wapens. De helmtekens bevatten doorgaans een symbool uit het familiewapen; van links naar rechts zijn dat een pauw, een leeuw, een gevleugeld paard, een zwaan, een vlucht (omwikkelde vleugels) en weer een pauw.

De familiewapens

Een beschrijving door Frans van Mieris (eigenlijk zijn opvolger Daniël van Alphen) uit 1784 vermeldt dat het de wapens zijn van de vier burgemeesters en de twee eerste ministers van de stad. Dit waren de voornaamste ambtenaren, te weten de stadspensionaris en de stadssecretaris. Het gaat van links naar rechts om de volgende wapens:

J. van Royen (foto: Dik Kompier).

Mr. Jan van Royen (1726-1783), de pensionaris, was een zoon van stadssecretaris David van Royen, die van 1749 tot 1753 zijn ambt verruilde voor dat van pensionaris. Hij zorgde ervoor dat zijn zoon Jan hem op 20 augustus 1753 opvolgde. Deze bleef pensionaris tot 25 september 1780. Daarnaast was hij van 1753 tot zijn dood secretaris van het college van Curatoren van de Universiteit. Zijn huwelijk (1761) met Johanna Elisabeth de Lille werd in 1771 door echtscheiding ontbonden.

S. Drolenvaux (foto: Dik Kompier).

Mr. Simon Drolenvaux (1722-1792) was een van de vier burgemeesters die op 11 november 1773 voor een jaar gekozen waren. Tussen 1771 en

1792 werd hij meerdere malen tot burgemeester gekozen. Zijn politieke loopbaan begon met de verkiezing tot lid van de Vroedschap (1752). Via het regentschap van het Elisabethgasthuis, de Bank van Lening (1760) en het ambt van weesmeester, kwamen het schepenenamt (1761/1762 en 1764/65) en eervolle functies in gewestelijke organen, zoals lid van de Rekenkamer van Holland (1766-1768) binnen zijn bereik. In 1754 trouwde hij met Catharina Maria Wierman (1731-1797), maar dit huwelijk bleef kinderloos.

H. van Buren (foto: Dik Kompier).

Mr. Hendrik van Buren (1711-1789) werd verschillende keren tot burgemeester gekozen, waaronder in 1774 tot presiderend burgemeester. Dat

wil zeggen dat hij in 1773 gewoon burgemeester was en als enige van de vier gehandhaafd en in het vervolgjaar optrad als voorzitter van het college. In 1741 was hij gekozen in de Vroedschap en daarna bekleedde hij tal van functies, zoals weesmeester, schepen, regent van de Bank van Lening, kerkmeester en zelfs schout (1751-1753). Daarnaast was hij ook namens de stad Leiden hoogheemraad van Rijnland (1767-1789). In 1731 trouwde hij met Anthonia Marcus (1711-1780).

J. Heyns (foto: Dik Kompier).

Mr. Jacob Heyns (1717-1784) was lid van de Vroedschap vanaf 1747 en had ook tal van andere functies. Hij was meerdere malen

burgemeester, waaronder in 1774. Hij bleef ongehuwd.

N. van Banchem (foto: Dik Kompier).

Mr. Nicolaas van Banchem (1726-1781) is slechts één keer burgemeester geweest, in 1774. Hij was lid van de Vroedschap vanaf 1756 en ook hij bekleedde tal van functies. In 1748 trouwde hij met Catharina Jongerius, die in 1751 overleed. In 1754 hertrouwde hij met Johanna Catharina à Marck (1730-1801). Beide huwelijken bleven kinderloos.

Mr. Ysbrand van Dam (1715-1790) was stadssecretaris van 1749 tot 1784. Hij trouwde in 1756 met Maria Françoise Drolenvaux (1731-1797), de zuster van Simon Drolenvaux.

Y. van Dam (foto: Dik Kompier).

Het steenhouwwerk

De complete administratie rond de bouw van deze vleugel is bewaard gebleven. De hoofdrekening van Van der Goes en Sandra boekt inkomsten als 30.000 gulden subsidie van de stad en 98.000 gulden uit de kas van het weeshuis.

Daarnaast werd er oud materiaal verkocht, Op 16 november 1777, pas na voltooiing van de bouw, is er een post van 105 gulden van de regenten 'tot goedmakinge der kosten van het hakken der wapenen'. Kennelijk betaalden ze zelf voor het aanbrengen van hun wapens aan de gevel aan de binnenplaats.

Aan steen- en beeldhouwwerk werd in totaal 6618 gulden betaald, maar daarbij

horen ook de schoorsteenlijsten, het stucwerk en het houtsnijwerk. Op de gespecificeerde facturen van Muts en Van Royen is vooral veel eenvoudig natuursteenwerk te vinden, zoals dorpels en neuten. Hiervoor ontvingen zij 4718 gulden. Daarnaast diende Van Royen (451 gulden) en Muts (1298 gulden) rekeningen in voor beeldhouwwerk. Van Royen declareerde voor twee *'kinders van Breemer steen, voor arbeydsloon 45 gulden 't stuk'*. Mogelijk zijn dat de weesjongen (Kootje) en weesmeisje (Kaatje) die het doek ophouden boven de wapens aan de Oude Rijn. In een andere factuur staat: *'Nog gemaakt en geleverd een Bremer hartsteene poort met een wapenstuk zonder het hakken van de ses wapens der Weledele Heere Burgemeesteren en ministers'* (950 gulden) en *'Op de binneplaats gemaakt een front van hartsteen met de wapens der W.E. Heere Regenten'* (975 gulden). Uiteindelijk kostte de hele bouw 130.468 gulden, een veelvoud van de oorspronkelijke raming. Maar een overschrijding van begrote bouwkosten is van alle tijden.

Gelijkheid

In 1795 was de leuze van het jaar: Vrijheid, Gelijkheid, Broederschap. Na de vlucht van stadhouder Willem V en het ineensinken van het bewind van de Prinsgezinden, kwamen de Patriotten aan de macht. Deze nieuwbakken Provisionele Representanten van het Volk van Holland besloten *'in het eerste jaar der Bataafsche Vrijheid'* op 8 juni 1795 dat er

wat aan die Gelijkheid gedaan moest worden: *'Dat mede voor den 1 September 1795 van de voorgevels van alle Huizen en andere Gebouwen, alsmede van alle koetsen, jachten en andere rij- of vaartuigen, door de respectieve eigenaars zullen moeten worden weggenoomen of uitgehouwen alle wapenschilden en ornamenten van heraldie, op poene dat zulks in de voorsz. maand op ordre der Municipaliteit, doch ten koste der eigenaars, zal worden ter uitvoer gebracht'*. Dit gold ook voor het weeshuis, maar de regenten waren kennelijk niet heel genegen om dit te doen. Het wordt zelfs niet in hun notulen vermeld. Het stadsbestuur, dat inderdaad van alle stedelijke gebouwen de familiewapens liet weghakken, trad niet op tegen nalatige instellingen. Gelukkig is dit beeldhouwwerk niet vernield en kunnen wij er nog steeds van genieten.

Bronnen:

Archief Heilige Geest- of Arme Wees- en Kinderhuis inv.nrs. 37, 232 (onderin), 476, 488, 492.

Herenboekje 1773-1774.

M. Prak, *Gezeten burgers. De elite in een Hollandse stad, Leiden 1700 tot 1780* (Amsterdam 1985).

Frans van Mieris, *Beschrijving der stad Leyden* (derde deel, Leiden 1784).

Piet de Baar en Jan Hartstra

Pareltjes in de geschiedenissen van de 'gewone Leidenaars' (8)

Met onderstaande fragmenten uit drie verschillende interviews van De Stem van Leiden hopen we u nieuwsgierig te maken naar de verhalen die de leden van De Stem van Leiden hebben vastgelegd. De Stem van Leiden heeft nu in meer dan zestig interviews evenzovele levensverhalen van de 'gewone Leidenaar' opgenomen, uitgeschreven en samengevat. Een aantal van deze verhalen is te lezen en te beluisteren op de website van Erfgoed Leiden en Omstreken. Uiteindelijk komen alle verhalen op de website te staan. Tijdens de interviews komen er vaak onverwachte pareltjes naar boven: leuke, opmerkelijke, maar ook droevige gebeurtenissen passeren de revue.

Deze keer: fragmenten die betrekking hebben op werk.

Rekenfout gemaakt

Mevrouw Adriana (Sjaantje) Pieterella Sinteur-de Vrind werd geboren op 28 oktober 1939 in de Julianastraat in Leiden. Ze was het vijfde kind, een nakomertje, in een gezin dat

geen rijkdom kende. Maar iedereen was arm in de buurt, het was normaal.

Na de lagere school koos Sjaantje voor de huishoudschool. Ze kon goed leren en het hoofd van de lagere school probeerde haar ervan

te overtuigen dat ze naar de hbs moest gaan. Moeder was het ermee eens: 'Ze mag wel, dan probeer ik een werkhuisje erbij te krijgen om dat geld bij te verdienen.' Maar Sjaantje weigerde. Ze was bang dat moeder zich dood zou werken voor haar. Achteraf heeft ze er geen spijt van, maar ze vindt het jammer dat ze maar beperkt uit de voeten kan met andere talen.

Met het diploma huishoudschool op zak ging Sjaantje werken bij Pel, de suikerwerkfabriek op de Morsweg: borstplaatjes en bruidssuikers

Werken aan de inpaktafel van de suikerwerkfabriek van Pel (begin 20ste eeuw; foto: Hendrik Jonker).

inpakken. Maar het salaris van 12 gulden 50 per week was mager. Ze stapte over naar tassenfabriek LEWACO op de Zijlsingel, waar ze voor vijftien gulden kunstleren tassen in elkaar naaide. Haar volgende baan was bij matrassenfabriek Olga in de Hansenstraat. Ze had er een leuke tijd en verdiende er met het stukwerk en de premies zoveel dat ze soms dacht dat er een rekenfout gemaakt was. Mevrouw Sinteur heeft soms nog contact met de meiden van toen, van de fabriek.

Van baan naar baan

De heer Johannes (Jan) Segijn werd op 21 augustus 1924 als oudste van vier kinderen geboren in de Haverstraat in Leiden. Zijn Leidse familiegeschiedenis voert terug tot eind 17de eeuw, toen een voorvader als Hugenoot uit de Provence naar Leiden kwam.

Werken mocht pas vanaf je 14de jaar, maar een 13-jarige kon wel op een tuinderij werken, wat Jan dan ook deed. Toen hij veertien werd, kwam hij in dienst bij suikerwerkfabriek Pel op de Morsweg. Na de decemberpiek werd hij ontslagen en kwam hij als bezorger in dienst bij een fruithandel op de Hogewoerd. Zijn vader vond het niks en regelde een baan voor hem bij drukkerij IJdo. Na er een halfjaar als loopjongen gewerkt te hebben, mocht Jan gaan drukken; voornamelijk reclamewerk voor bedrijven. Ook deze betrekking duurde niet lang. Het was intussen 1939. Door oorlogsdreiging en mobilisatie namen de opdrachten bij IJdo af.

Jan stapte over naar de Zilverfabriek in Voorshoten, waar hij zilveren bestekken maakte. Leuk werk, maar vader vond opnieuw een andere werkgever voor hem: de LOI. Hij werkte

Achtergevel aan de Oude Rijn van Drukkerij Eduard IJdo in de Koppenhinksteeg en aan de Hooglandsekerkgracht (eind 19de eeuw; foto: Jan Goedeljee).

er aan het samenstellen van brochures en bediende de onveilige snijmachine, wat op zijn leeftijd – hij was 16 – eigenlijk niet mocht. In juni 1942 kwam ook aan deze baan een plotseling einde. Op last van de Duitsers werd het werk per direct stilgelegd. Waarom dat was, heeft Jan nooit gehoord. Hij ging naar huis en moeder vond dat hij meteen maar ander werk moest zoeken. Dat vond hij bij boekbinderij Pulle op de Oude Rijn, waar hij het boekbindersvak leerde. Tot aan de winter van 1944 werd er doorgewerkt. In de kachel werd oude rommel opgestookt, maar toen er geen elektriciteit meer was, kwam de productie tot stilstand.

Gezicht op de oostzijde van de Minnebroersgracht gezien van de Zuidsingel (1967; collectie: Erfgoed Leiden).

Na de oorlog kreeg Jan een betrekking bij Samsom in Alphen aan den Rijn. Doordat de spoorbanen nog kapot waren, reisden de werknemers uit Leiden er per boot naartoe, later met de bus. Toen er een boekbinder gevraagd werd bij het Archief, verhuisden ze met plezier terug naar Leiden. Alphen was destijds te dorps naar hun zinnen en in Leiden voelden ze zich thuis en de baan bij het archief was 'hartstikke leuk'.

Omzet met sprongen omhoog

De heer Hendrik Karel (Hans) Molenaar werd geboren op 22 augustus 1936 aan de Minnebroersgracht in Leiden. Zijn zuster, veertien jaar ouder, geboren toen moeder net zeventien jaar oud was, werd grotendeels opgevoed door grootmoeder. 'Die hadden al veertien kinderen, dus daar kon er nog wel eentje bij.' Zo had moeder gelegenheid om te werken.

Een paar maanden voor hij veertien werd – de leeftijd waarop hij mocht werken – solliciteerde

hij bij Vroom & Dreesmann op een baan als leerling-etaleur omdat hij thuis financieel wilde bijdragen. Zijn onderwijzer zag het als een kans voor hem en liet hem gaan. Ook bij V&D maakte men er geen probleem van dat hij te jong was. Er waren jongens nodig voor de inrichting van de vijftig etalages die regelmatig van thema wisselden. Al het materiaal werd met de hand gemaakt.

Behalve zijn korte broek en versleten kleding had Hans niets waarin hij zich bij V&D kon vertonen. Geld voor nieuw was er niet, maar

in overleg met de personeelschef kon hij op afbetaling in de zaak een kostuumje kopen met plusfours. Maandelijks werd een bedrag ingehouden op zijn salaris van 45 gulden. Er bleef zo weinig over dat hij achteraf gezien beter op school had kunnen blijven en een opleiding volgen. In de avonduren ging Hans naar de tekenschool, waar een aparte klas was voor creatief werk.

Na een kleine vijf jaar verliet hij V&D. Tot zijn dertigste werkte hij met veel creativiteit als etaleur in verschillende bedrijven. Bij het afscheid van een winkel in Den Haag kreeg hij een getuigschrift waarin stond: 'Hij heeft gezorgd dat de verkoop met sprongen omhoogging.'

Hij had graag gezien dat het salaris navenant was geweest.

Cees Meijer

Oude gevelletters 'Ambachtsschool' en plaque herplaatst

Sinds een paar maanden wordt de gevel van Haagweg 4 gesierd door fraaie letters die de naam 'Ambachtsschool' vormen. Deze zijn onlangs herplaatst en op 2 december 2019 onthuld door wethouder Fleur Spijker (Duurzame verstedelijking, Ruimte en Wonen, D66). Wie zou denken dat de letters daarmee op hun oorspronkelijke plek zijn teruggekeerd heeft waarschijnlijk niet helemaal gelijk.

De letters zijn in 2018 gevonden en het was niet meteen duidelijk waar ze vandaan kwamen. Het zijn letters in de art deco-stijl die in de jaren 1920 en 1930 heel populair was. De vleugel waar de letters nu geplaatst zijn is gebouwd in 1940/41. De oplossing van deze puzzel lijkt te liggen bij een ander gebouw van de Ambachtsschool dat niet meer bestaat.

Rond 1930 groeide de Ambachtsschool uit haar jasje, maar men kon het gebouw niet uitbreiden omdat het grensde aan grond van de Nederlandsche Spoorwegen. Daarom week men uit naar de overkant van de Haagweg. Daar

De gevelletters herplaatst, 2019 (foto: Jos Hooghuis).

Ontwerp voor de gevelletters van het tijdelijke gebouw door architect Bernard Buurman, 1932 (Erfgoed Leiden, foto: Jos Hooghuis).

werd in 1933 een tijdelijk gebouw geopend met zes klaslokalen. Dit gebouw bevatte onder andere een smederij en een motorherstelplaats. Het gebouw was ontworpen door architect Bernard Buurman. Boven de ingang tekende hij in fraaie letters 'Ambachtsschool'. Van deze letters bestaat ook nog een aparte ontwerp-tekening. Die letters wijken echter af van de letters op het gevelontwerp.

In werkelijkheid zien de letters er veel artistieker uit dan op de tekeningen. Veel werk in de nieuwbouw is uitgevoerd door de leerlingen van de Ambachtsschool. Die zijn dan ook ongetwijfeld verantwoordelijk voor de definitieve uitvoering. Welke leraar hen daarbij heeft begeleid, is niet meer na te gaan. Want er waren verschillende leraren voor het vak smeden, bankwerken, tekenen en materialenkennis aan de school verbonden. Het gebouw met de gevelletters werd geopend bij gelegenheid van het 50-jarig bestaan van de school in 1933.

Eind jaren 1930 lukte het de Ambachtsschool alsnog om grond te kopen van de NS. Daarop is de nieuwe vleugel gebouwd, die ook ontworpen werd door architect Buurman. De letters boven de ingang van het tijdelijke gebouw zijn toen verplaatst naar de ingang van de nieuwe vleugel.

Restauratiewerk door Eleonóra Tot (foto: Siegfried Feij).

Op zeker moment zijn de letters echter van de nieuwe vleugel verwijderd.

Toen de letters werden gevonden, verkeerden ze in slechte staat. Op initiatief van de huidige exploitant van het gebouw, Stichting Werk en Onderneming, zijn zij gerestaureerd door Eleonóra Tot, die opgeleid is als goudsmid. De letters zijn van koper en hadden oorspronkelijk drie verflagen: zwart, menie en nogmaals zwart. Ze zijn schoongemaakt, van nieuwe bevestigingspunten voorzien, gerestaureerd en opnieuw geschilderd. Ze sieren nu weer de ingang van de vleugel uit 1941. Daar getuigen ze van het vakmanschap van de leerlingen van de vroegere school.

Het gebouwtje uit 1933 heeft nog enkele decennia dienst gedaan. Er zijn foto's uit 1973 en 1979 met de naam 'Technische School' boven

Gevelletter vóór de restauratie (foto: Eleonóra Tot).

de ingang. Voor die letters greep men waarschijnlijk terug op het oorspronkelijke ontwerp van Buurman. Het verhaal van de gevelletters is echter nog niet helemaal duidelijk; daarvoor zal nog aanvullend onderzoek nodig zijn.

De plaquette

Bij dezelfde gelegenheid op 2 december 2019 onthulde wethouder Fleur Spijker een bronzen plaquette die jarenlang was verdwenen. Een vermelding van deze verdwenen plaquette in *Oud Leiden Nieuws* van maart 2018 leidde tot een melding van de Stichting Werk en Onderneming, dat men deze plaquette inmiddels weer in het bezit had. Hij was opgedoken op Marktplaats, waarna er een regeling was getroffen met de aanbieder. De plaquette toont het portret van de eerste directeur van de Ambachtsschool, Adrianus J. van Achterberg (1858-1928). De eer van de plaquette viel hem ten deel bij gelegenheid van zijn veertigjarig jubileum, dat tevens het veertigjarig jubileum van de Ambachtsschool was. Van Achterberg werd geprezen om zijn inzet voor erkenning en waardering van het nijverheidsonderwijs.

De plaquette is ontworpen en vervaardigd door Maarten Zwollo (1867-1928). Hij was medailleur en modelleur van zilverwerken. En onder andere werkzaam bij de zilverfabrieken van Begeer en van Van Kempen & Zonen in Voorschoten. In Leiden is hij bekend van de plaquette van W. Haanstra in de gevel

Plaquette met afbeelding van directeur A.J. van Achterberg door Maarten Zwollo, 1923 (foto: Jos Hooghuis).

van Rapenburg 129. De plaquette is in 1923 aangebracht in de vestibule van het oude gebouw van de Ambachtsschool. Voor de herplaatsing is een andere plek gekozen in de hal van het oude gebouw.

Met de herplaatsing van de plaquette en de gevelletters zijn belangrijke voorwerpen van monumentale kunst in Haagweg 4 hersteld.

Jos Hooghuis

Alrijne Zorggroep

APEK administraties

Rijksmuseum Boerhaave

Breedveld Holding

Holdingmaatschappij
R.H. Breedveld B.V.

Buik en Van der Horst, gerechtsdeurwaarders

Grandcafé De Burcht

GRANDCAFÉ
de BURCHT

Van Cleef Holding

Stichting Confessioneel Onderwijs Leiden

Du Prie bouw & ontwikkeling b.v.

Griffioen Precious Presents vof

De Gunst Juwelier

firma W.P. Hartwijk en Zoon

DG De Gunst Juwelier

HBK, Belastingadviseurs & Accountants

H B K

Hooglandse Kerk

Hoppezak Kledingverhuur

La Gro Geelkerken advocaten

De Leeuw Makelaardij bv

LEK® makelaars en taxateurs

Macropa BV

Glas- en Schilderwerken Van Muiden bv

Stichting Pieterskerk Leiden

Brasserie de Poort

Prima Management

Primavera Pers

Rabobank Leiden-Katwijk

Hoogheemraadschap van Rijnland

MBO Rijnland

Rabobank

De Ruyter de Wildt en De Vroom, advocaten

Schulpen Schuim BV

Teekens Karstens, advocaten en notarissen

Universiteit Leiden

Van der Valk Hotel Leiden

Veldman Rietbroek Architecten

Universiteit Leiden

Museum Volkenkunde

Stichting Werk & Onderneming

Veldman Rietbroek architecten

Stichting Zeven Leidse Hofjes

Tandartsenpraktijk Zoeterwoudsesingel

Zorgverzekeraar Zorg en Zekerheid

Op pad met de commissie Excursies

Zondag 5 april 2020 Pilgrimwandeling door Leiden

In 2020 wordt uitgebreid stilgestaan bij het feit dat 400 jaar geleden een gedeelte van de leden van de Engelse puriteinse Scroobygemeente met het zeilschip Mayflower de oversteek naar Amerika waagde. Een deel van deze Engelse puriteinen, later de Pilgrim Fathers of Pilgrims genoemd, zocht in 1609 zijn toevlucht in Leiden. Wegens geloofsvervolgning vluchtte de groep heimelijk uit Engeland naar het tolerante Nederland. Door bemiddeling van stadsecretaris Jan van Hout konden zij zich in Leiden vestigen. De Pilgrims brachten slechts een relatief korte periode in Leiden door. Toch zijn er voldoende panden, plekken en zaken die aan hun verblijf herinneren. Bovendien is Erfgoed Leiden en Omstreken beheerder van de Pilgrim Archives en is er ook het American Pilgrim museum in de Beschuitsteeg.

Het Pilgrimmuseum in de Beschuitsteeg (foto: Patricia van der Leeq).

De Pilgrims hebben tijdens hun verblijf in de universiteitsstad Leiden veel kennis opgedaan over zaken als wetgeving, vrijheid, wetenschap

en religie. Negen presidenten van de VS zouden van deze Leidse Pilgrims afstammen. George Bush sr. heeft in 1989 zelfs een bezoek aan Leiden gebracht om die reden. Typisch Amerikaanse gebruiken, zoals Thanksgivingday, zouden zijn voortgekomen uit de Leidse jaren van de Pilgrims. Feit of fabel? Dat hoort u tijdens de wandeling.

Na een korte introductie tijdens de koffie in restaurant 'het Koetshuis' maken we een wandeling door Leiden. Tijdens deze wandeling besteden de gidsen aandacht aan de diverse beroepen die de Pilgrims in Leiden hebben uitgeoefend, andere activiteiten die zij hebben ondernomen en hun contacten met de lokale autoriteiten.

De prijs voor deze excursie is 7,00 euro voor HVOL-(duo)leden en 9,50 euro voor introducés. Er is plaats voor maximaal 60 deelnemers. NB Deelnemers krijgen ongeveer een week voor de wandeling nadere informatie.

Zondag 26 april Fietstocht 'De Limes van Leiden tot Zwammerdam'

De Limes was de noordgrens van het Romeinse Rijk in Nederland, begrensd door de hoofdstroom van de Rijn die toen in zee uitmondde bij Katwijk. Gouverneur Corbulo, in dienst van keizer Claudius, versterkte de grens tegen eventuele Friese en Chaukische lastposten. Wij bezoeken een stukje van deze grens vanaf Leiden (Castellum Matilo).

De eerste activiteit is een rondleiding in Zwammerdam, waar een Romeinse nederzetting met de naam Nigrum Pullum (zwarte aarde) lag, gebouwd rond 47 na Christus. In de jaren 60 en

70 van de vorige eeuw zijn hier tijdens opgravingen tal van vondsten gedaan, waaronder drie Romeinse schepen. We zullen een kleine tentoonstelling bekijken van die vondsten. Daarnaast krijgen we een rondleiding rond de voormalige opgravingen van het Romeinse fort en de Zwammerdamschepen. In de latere geschiedenis werd Zwammerdam bekend door de dam, die daar in de Rijn was gelegd om de wateroverlast in het Rijnland te verminderen. Door deze dam werd de wateroverlast naar Utrecht verplaatst. Keizer Frederik Barbarossa maakte in 1165 een einde aan de strijd over deze dam en liet hem verwijderen. De plaatsnaam Zwammerdam is een verbastering van Svadenburgerdam en betekent letterlijk 'dam van de inwoners van Zwadenburg'.

Zwammerdam was een van de legerplaatsen op de Limes (foto: Wim Dool).

Onze tweede stop is in Alphen aan de Rijn, waar we lunchen in het museumpark Archeon. Aansluitend is er een rondleiding met als thema het Romeinse Rijk en in het bijzonder de Limes. Ook bezichtigen we de resten van de in Zwammerdam opgegraven houten Romeinse transportschepen. Na het bezoek aan het Archeon vertrekken we weer richting Leiden. We fietsen eerst een stukje door Alphen, waarna

we via een leuke weilandroute terugfietsen. Het eindpunt is bij de Zijlbrug in Leiderdorp.

De prijs voor deze excursie is 21,00 euro voor (duo)leden en 23,50 euro voor introducés. Deze prijs is exclusief de entree voor het Archeon. De toegang tot het Archeon is 19,90 euro; voor bezitters van de Museumkaart is de toegang gratis.

NB Deelnemers krijgen ongeveer een week voor de excursie nadere informatie.

Vrijdag 15 mei 2020 Treinexcursie naar Utrecht

De naam Utrecht is al in de Romeinse tijd ontstaan. Het element *ut* betekent 'benedenstrooms' en *trecht* betekent 'oversteekplaats'. Bij deze oversteekplaats over de Rijn werd rond 50 na Christus door de Romeinen een castellum gebouwd, dat deze naam kreeg. Hier ontstond het latere Utrecht, mede door de gunstige ligging ten opzichte van de waterwegen Rijn en Vecht. Utrecht wordt wel de Domstad genoemd. De Utrechtse Dom werd in de 13de eeuw gebouwd en was gewijd aan de heilige Martinus. In de archieven van deze kerk werd voor het eerst de naam *Leithon* aangetroffen in een document uit de 9de eeuw.

De Utrechtse Dom (foto: Wim Dool).

De excursie begint met een bezoek aan Huis Oudaen, Oudegracht 99. Dit 'stadskasteel' neemt al eeuwen een bijzondere plaats in aan de Oudegracht in Utrecht. Het werd in de 13de eeuw gebouwd en was lange tijd eigendom van machtige Utrechtse families zoals de Zoudenbalchs en de Oudaens. Na de 80-jarige Oorlog werd het een oudemannen- en -vrouwenhuis voor Utrechters uit de armste lagen van de bevolking.

Na de koffie maken we een historische stadswandeling onder leiding van ervaren gidsen. We lunchen in de Rechtbank, de voormalige locatie van het Gerechtshof in Utrecht. In 1054 werd hier een Benedictijner klooster gesticht, de Romaanse Paulusabdij. De bouwsporen, die getuigen van de rijke geschiedenis van het pand, zijn bewaard gebleven, evenals de neoclassicistische entourage van de voorgevel en het plein.

Na de lunch bezoeken we Museum Speelklok,

Museum Speelklok (foto: Wim Dool).

Steenweg 6, daterend uit 1954. Het museum is gehuisvest in de oude Buurkerk, een van de vier middeleeuwse parochiekerken. Wij krijgen een exclusieve rondleiding door de wonderere wereld van de zelfspelende muziekinstrumenten, van kleine speeldoesjes tot carillonklokken en dans- en straatorgels. Na het bezoek aan dit vrolijke museum sluiten we de dag af met een drankje.

De prijs voor deze excursie is 37,00 euro voor (duo)leden en 39,50 euro voor introducés. Dit bedrag is exclusief de treinreis en de toegang tot Museum Speelklok. De toegang tot het museum is 14 euro; met de Museumkaart of de BG Vipkaart is de toegang gratis. Er is plaats voor maximaal 40 deelnemers.

NB Deelnemers krijgen ongeveer een week voor de excursie nadere informatie.

Inschrijven: U schrijft zich in via het formulier op de website (www.oudleiden.nl > tegel 'Commissies' > tegel 'Excursies'). Per HVOL-lid kunt u één introducé inschrijven. Hebt u moeite met het invullen? Bel dan 06 12 26 18 97 (Patricia van der Lecq) of 071 3411533 (Wim Dool) en geef uw telefoonnummer via de telefoonbeantwoorder door. U wordt teruggebeld, waarbij de commissie Excursies uw inschrijving via de website zal regelen.

Betalen: U bent pas definitief ingeschreven ná betaling! Tot tien dagen voor de excursiedatum kunt u kosteloos annuleren. Graag direct na de aanmelding de excursiekosten overmaken op bankrekening NL67 INGB 0005 9012 64 ten name van Vereniging Oud Leiden (Pas op: de rekening voor de contributiebetaling heeft dezelfde tenaamstelling). Vermeld bij de betaling uw HVOL-lidmaatschapsnummer, de excursie waarvoor u inschrijft en de naam van uw eventuele introducé.

Wim Stol (foto: Joop Heuzen).

Wim Stol (1 september 1949 - 20 januari 2020)

Op 20 januari bereikte ons het droeve bericht dat vrijwilliger Wim Stol – na een kort ziekbed – op 70-jarige leeftijd is overleden. Wij hebben Wim leren kennen als een sociaal en behulpzaam collega. Hij werd geboren in Leiden-Noord en was lange tijd werkzaam in de telefoonsector van de PTT, later KPN. Hoewel Wim sinds zijn huwelijk in Katwijk woonde, bleef hij altijd Leidenaar. Hij pendelde met de bus op en neer, en zijn betrokkenheid bij de foto's van Leiden in vroeger tijden was groot. Dat kwam mede tot uiting in de diapresentaties op de dies en de Open Monumentendag, die Wim altijd samenstelde.

In 2007 meldde Wim zich als vrijwilliger bij de Beeldbank en al gauw kreeg hij de verantwoording voor het beheer van de (digitale) fotocollecties. Met grote nauwgezetheid

verzorgde hij de daarmee verbonden administratieve werkzaamheden. Collega's, bedrijven, kunstenaars en particulieren konden altijd een beroep op hem doen voor het leveren van digitale foto's. Ook aan de structuur van de Beeldbank zoals die nu is heeft Wim een grote bijdrage geleverd. Illustratief voor zijn betrokkenheid bij de Beeldbank was dat bij zijn uitvaartplechtigheid op Rhijnhof een historische foto uit de collectie werd getoond.

Wij zullen Wim erg missen en wensen zijn vrouw Hennie, kinderen en kleinkinderen heel veel kracht bij dit verlies.

Joop Heuzen
voorzitter commissie Beeldbank HVOL

De oorlog in Leiden gezien door kinderoogen

Aad Jongbloed: 'kou is erger dan honger'

Tussen 1969 en 1994 schreef historicus Loe de Jong (1914-2005), toenmalig directeur van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie (nu NIOD), de geschiedenis van het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. In totaal twaalf delen, verdeeld over 26 boeken. Vele duizenden pagina's, een boekenplank vol. Het boekje 'Zeemeeuwen kun je niet eten' van Aad Jongbloed (1936-1999) omvat 64 pagina's en vertelt hoe hij als Leids jongetje diezelfde oorlog beleefde. Het contrast is enorm. Niet alleen in omvang maar vooral in beleving. Loe de Jong als ervaren beschrijver van een berg verzameld feitenmateriaal. Aad Jongbloed die tot zijn tiende levensjaar meer lijken, meer wanhopige mensen, meer helden en meer verraders zag dan anderen in een lang leven. Dat zijn de introducerende woorden van echtgenote Lia Jongbloed-van Nuys. Samen met haar dochters Marte en Lyke vatte zij de teksten die hij in de jaren tachtig op de elektrische schrijfmachine uittikte, samen in elf boeiende hoofdstukken. Op 1 november 2019 werd het boekje, dat met medewerking van Erfgoed Leiden en Omstreken en de Stichting Historisch Leiden is uitgegeven, gepresenteerd in de bibliotheek aan de Nieuwstraat. Wethouder Yvonne van Delft nam het eerste exemplaar van 'dit cadeau aan de stad' in ontvangst.

Wethouder Yvonne van Delft en Lia Jongbloed (rechts) bij de presentatie van het boek (foto: Bram van Leeuwen).

Aad Jongbloed werd geboren in de Van 't Hoffstraat 13 in de Professorenwijk. Hij was jarenlang journalist bij De Telegraaf waar hij zijn vrouw – ook journalist – leerde kennen. Op de schouders van zijn vader zag de 4-jarige kleuter op 10 mei 1940 vanuit het klappaam op de vliering hoe

Duitse parachutisten boven vliegveld Valkenburg werden gedropt. Dezelfde zolder waar eerst hamsterwaren lagen opgeslagen en later een kist met geweren voor het verzet was verborgen.

Vijf jaar later, kort na de bevrijding, was Aad bijna dag en nacht op straat om de Canadezen te begroeten. Met plezier toe te zien dat NSB'ers verplicht werden te springen als kikkers. Te kijken hoe moffenhoeren, zoals Olga die vlakbij woonde, werden kaalgeschoren en vernederd door BS'ers. Of getuige te zijn van het wegdragen van het bebloede lijk van de dikke deurwaarder, van wie de schedel ingeslagen door de vader wiens zoon hij – zoals vele anderen – had verraden. Officieel heette het dat hij zelfmoord had gepleegd.

In die tussenliggende periode was het voor Aad, als voor zovelen, een kwestie van overleven in een strijd tegen honger en kou. Samen met zijn hoogzwangere moeder twintig kilometer

Aad met zijn moeder en zusje Margot een jaar na de bevrijding.

op voedseltocht naar boeren in Hoogmade, dienstmaten van zijn vader. Om op de terugtocht te moeten toezien hoe Landstormers twee flessen melk uit zijn rugzak haalden en die kapot sloegen. Na zijn eenmalige bloembollenmaaltijd en de bezoeken aan de gaarkeuken of het Don Boschhuis zweerde Aad nooit meer in de rij te gaan staan voor voedsel. Ook niet bij recepties. En dan nog die 'meeuwen' van de boektitel: 'Niet te eten, veel te tranig', luidde het oordeel van zijn vader.

In Aads gedachten nestelden zich de beelden van door hongersnood gestorven burens die op platte karren werden weggehaald. Zoals de 'ja-klukster'

die ettelijke malen per dag vergeefse tochten met boodschappentas langs winkels maakte en na een fatale val van de trap overleed. Toch beschreef hij koude als een nog grotere kwelling. Daarom maakte hij deel uit van een soort 'roversbende' op zoek naar hout of koolresten die door stokers op de stoomtreinen werden weggegooid, langs de spoorlijn. Buurtgenoten gingen soms driester te werk als een huis na een razzia of overlijden leeg kwam te staan. In recordtijd werd alles wat in de noodkachels kon worden gestookt uit zo'n woning gesloopt.

De tragiek van WO II kende vele uitwassen. De kerkorganist, die Aad goed kende, woonde met zijn vrouw en drie peuters op Lammenschansweg 68. Op de derde verdieping stond een klein orgel waarop hij oefende en les gaf. Daarin was een zender verborgen waarmee berichten naar Londen werden gestuurd. De moffen ontdekten waar hij mee bezig was en besloten als represaille zijn huis op te blazen. Aad was er op 19 oktober 1944 bij toen de muren instortten en een grote stofwolk zich verspreidde. Na de oorlog zag hij de organist terug: mager, gebogen en doof door harde Duitse klappen op zijn hoofd. Ruim een maand eerder – op Dolle Dinsdag – vierde Aad met zijn vrienden feest. De oorlog leek voorbij. Iedereen was blij. Veel kinderen – ook

Aad met pet van de Britse Royal Air Force.

Aad – liepen rond met kaalgeschoren koppies vanwege luizen of schurft. De kapperszoon werd met jaloerse blikken bekeken vanwege zijn weelderige haardos. Plots was hij de grote held toen hij, rondlopend met een oranje vlag, in een lantaarnpaal klom om hem daar te laten wapperen. Kort daarna lag hij tot ieders ontzetting dood op straat, nadat een man in een zwart pak, een SS'er of NSB'er, op hem had geschoten. De grens tussen leven of dood was soms ragdun. Zo had Aads vader zijn leven mogelijk te danken aan de roodvonk van zijn zoon. Die leidde ertoe dat er een biljet voor het raam hing met de mededeling 'Ansteckende

Krankheit'. Op jacht naar mannen voor de arbeidsinzet stopten de Duitsers met bajonet op het geweer bij nummer 11 en gingen na het eten verder op nummer 15. Ze wilden kennelijk het risico van een besmettelijke ziekte vermijden. De schuilplaats boven de schuifdeuren tussen de woon- en eetkamer, de snor om ouder te lijken of de vervalste Ausweis zouden vader Jongbloed anders waarschijnlijk niet geholpen hebben.

Zeemeeuwen kun je niet eten – Aad Jongbloed – Uitgeverij Ginkgo – 64 pagina's – ISBN 978 90 71256 73 8 – Winkelprijs 9,95 euro.

Historie Leids vakonderwijs geboekstaafd Anneke Boot maakt gevarieerd beeld compleet

In het decembernummer van *Oud Leiden Nieuws* kon u lezen dat Anneke Boot is gepromoveerd op haar omvangrijke onderzoek naar het vakonderwijs in Leiden. Het proefschrift getiteld 'Van gilde tot ROC' is behalve op veel bekende bronnen mede gebaseerd op niet eerder gebruikt archiefmateriaal. De publieksversie van het proefschrift verscheen bij uitgeverij Ginkgo. De uitgave bevat – naast een schat aan informatie – een groot aantal historische en actuele illustraties.

Werkplaats met leerling-instrumentmakers in 1900. (foto: Universitaire Bibliotheken Leiden).

Vakonderwijs is door de eeuwen heen de motor geweest voor de sociale en economische ontwikkeling van de stad. Maar steeds minder jongeren kiezen voor een beroepsopleiding. Het unieke is dat het boek zeven eeuwen historie op een rij zet. Het begint in de 14de eeuw met de oprichting van de gildes, die succesvol waren, maar ook mindere tijden kenden. Zo werd in 1436 het kleermakersgilde opgericht. Gildeborden in de Pieterskerk herinneren nog aan de niet-fabrieksmatige productie. Tot in de 21ste eeuw worden in het boek de ontwikkelingen in het beroeps- onderwijs beschreven. En om het beeld te

completeren wordt de Leidse historie afgezet tegen landelijke ontwikkelingen.

Vanaf het einde van de 19de eeuw verrijkte een aantal bijzondere scholen de stad. Zoals de Kweek-school voor Zeevaart (1855–1922) waar 3.284 jongens werden opgeleid voor de marine. Al sinds de oprichting in 1855 beschikte de school over een gebouw met internaat aan het Noordeinde. En kreeg deze als 'lesmateriaal' een kanonneerboot die na een tocht vol hindernissen drie maanden later vanuit Hellevoetsluis arriveerde. Of de Praktische Ambachtsschool (1883) die na de Sionsteeg was gevestigd in het mooie pand aan de Haagweg. In het bestuur zaten hoogleraren en fabrikanten als Krantz, Leembruggen en Le Poole waren ook nauw bij de school betrokken. In 1985 fuseerde de dag- en avondschoon met De Nieuwe Vaart en daarna werd hij onderdeel van het Da Vinci College. Verder was er de in 1885 opgerichte Instrumentmakerschool. Deze opende in 1892 een laboratorium aan de Steenschuur en huist tegenwoordig in het Bio Science Park. In 2016 werd er nog een nieuwe vleugel aan deze in 1972 verzelfstandigde school gebouwd, die tegenwoordig LIS heet.

Van de handelsavondschoon Kennis is macht, (1876), de Leidsche Fabrieksschool (1892) en de Rooms-Katholieke Vakschool voor Meisjes (1908) vermelden we – in verband met de beperkte ruimte – slechts de naam en het oprichtingsjaar. Om af te sluiten met de oudste: Mathesis Scientiarum Genitrix. Waarschijnlijk de eerste technische school in Nederland, opgericht in 1785 door vooruitstrevende burgers om de economische en sociale stagnatie te doorbreken. Jongens met een baan kregen er vanaf 12 jaar een gedegen opleiding. Weeskinderen waren al vanaf hun tiende welkom en voorbestemd voor werk bij de land- en zeemacht of koopvaardij. Voorzitter was Pieter van Campen, landmeter, een bevlogen man die onder andere leerboeken

over werktuig- en rekenkunde schreef. Bestuur en leden gaven tot 1798 gratis les, eerst thuis en vanaf 1787 in de Latijnse School op de hoek van Schoolsteeg en Lokhorststraat.

Tachtig jaar later verhuisde de MSG naar Pieterskerkgracht 13. Vijf avonden per week werd er onderricht gegeven in onder meer rekenen, wiskunde, teken- en bouwkunde. Het lesprogramma werd zo nodig aangepast aan de behoeften van de Leidse nijverheid. In 1794 stapte Van Campen op na een conflict. MSG had op dat ogenblik 64 leerlingen en groeide naar 200. Financiële problemen vanwege het ontbreken van gemeentelijke erkenning werden verlicht dankzij een gift van 500 gulden van beschermheer koning Willem I. Die overigens via de Leidse universiteit concurrentie in het leven riep met de Industrieschool en het Industrie-college. De band met de universiteit die als een rode draad door schoolhistorie loopt, werd er echter niet door geschaad.

De aanwezigheid in het bestuur van de natuurkundigen en Nobelprijswinnaars Lorentz en Kamerlingh Onnes bewijst dat. In 1863 schoot

Het omvangrijke gebouw van ROC bij Station Lammenschans (foto: Wikimedia commons).

de wet op het Middelbaar Onderwijs te hulp. De gemeente bracht de verplicht gestelde burger-avondschool onder bij MSG die daarvoor per jaar 1.000 gulden ontving, een bedrag dat zou oplopen tot 3.000 gulden. Begin 20ste eeuw bereikte het leerlingental de 400, waarna zich een daling inzette. De crisis in de jaren dertig noopte MSG tot bezuinigingen. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werden er weinig lessen

Anneke Boot (1946) studeerde Nederlandse taal- en letterkunde aan de Rijksuniversiteit Leiden. Van 1971 tot 1979 werkte zij als docent Nederlands. Daarna stapte ze over naar het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Tot 2011 werkte ze in leidinggevende posities aan een groot aantal projecten. Van 1982 tot 1992 was lid van de Leidse gemeenteraad. Bovendien was ze zeer actief voor de Historische Vereniging Oud Leiden en de Dirk van Eck-Stichting. Deze fuseerde in 2014 met de HVOL waarna Anneke Boot de eerste voorzitter van de Commissie Dirk van Eck werd.

gegeven onder meer vanwege de avondklok en het tekort aan leraren. Na de bevrijding kwam er weer een permanente dagschool die tot 1985 zelfstandig bleef. En groeide de belangstelling dankzij de UTS-opleiding. In 1966 telde MSG 1.100 leerlingen en na 160 jaar verhuisde de school naar nieuwbouw aan de Dieperpoellaan. De complete avondopleiding werd in 1979 ingeruild voor een beperkt aantal avondcursussen. De dagschool fuseerde eerst met de Christelijke MTS en ging daarna met nog vijf andere instellingen voor vakonderwijs en volwasseneneducatie op in het Regionaal Opleidings Centrum Leiden.

De bouw van twee nieuwe scholen, waaronder het enorme bouwwerk bij station Lammenschans, zorgde voor een financieel debacle. In 2017 volgde de vooralsnog laatste fusie. Het ROC ging met het ID-College op in mboRijnland met veertien vestigingen, waarvan drie in Leiden. Daarvoor stelde het Ministerie van Onderwijs 40 miljoen euro ter beschikking.

Van Gilde tot ROC. Geschiedenis van het vakonderwijs in de stad Leiden – Anneke Boot – Uitgeverij Ginkgo – 288 pagina 's – ISBN 97890 71256 78 3 – Verkoopprijs 30 euro.

Dick de Vos beschrijft mooiste Leidse bomen

Medio 2019 telde Leiden 74.607 bomen. Linde, es, esdoorn, wilg en prunus vormen de top vijf. Toch staat de stad hoog op de lijst met de minste bomen per hectare. Maar volgens burgemeester Henri Lenferink is er sprake van een kentering. Hij schrijft dat in het voorwoord van het boekje 'Bomen in de Stad. De mooiste van Leiden' van Dick de Vos, vanaf 2018 voorzitter van de Bomenbond. De acht jaar daarvoor was hij raadslid voor de Partij voor de Dieren. Hij organiseerde in 2012 met een aantal schrijvers een vergeefs protest tegen de kap van 36 bomen op het Morspoortplein. Botanisch curator Rinny E. Kooi van het Singelpark Leiden beveelt het boekje van harte aan.

Dick de Vos beschrijft 37 boomsoorten. De teksten liggen in het verlengde van zijn lezingen. Vlotte informatieve verhalen doorspekt met kwinkslagen, kritische noten en opmerkelijke kanttekeningen. Waar mogelijk wordt gemeld op welke plekken in Leiden bijzondere exemplaren zijn te bewonderen, zoals de dikste boom, een rode beuk met een omtrek van 7,3 meter op begraafplaats Groenesteeg, die 1882 werd geplant. Kandidaat voor de 'mooiste van Leiden' is de vleugelnoot in de achtertuin van kleuterdagverblijf Madelief aan de Hoge Rijndijk. Zijn oudste soortgenoot werd in 1818 geplant in de Hortus Botanicus en een zieltogend exemplaar staat voor station Leiden Centraal. Niet ver daarvandaan – bij het LUMC-poortgebouw – staat een in 1930 geplante Japanse notenboom, ofwel ginkgo.

Eiken hebben volgens De Vos – met wilgen – de grootste ecologische waarde. Ruim 400 soorten

Op 18 januari werden 200 nieuwe bomen en struiken geplant in voedselbos Okkerheide in de Merenwijk. 'Het doel is om een divers en veerkrachtig ecosysteem te creëren voor huidige wijkbewoners en zij die na ons komen', zegt initiatiefnemer Tim Seegers. De plantactie werd mede mogelijk gemaakt door Wijkvereniging Merenwijk. In het voorjaar van 2017 begon de aanleg en sindsdien komen er geregeld bomen en planten bij. Niet alleen bekende zoals de linde, maar ook de kaki, honingbloem en fazantenbes. 'We vullen de gaten in tijd en ruimte verder op met soorten voor biomassa en voedselproductie', aldus Seegers.

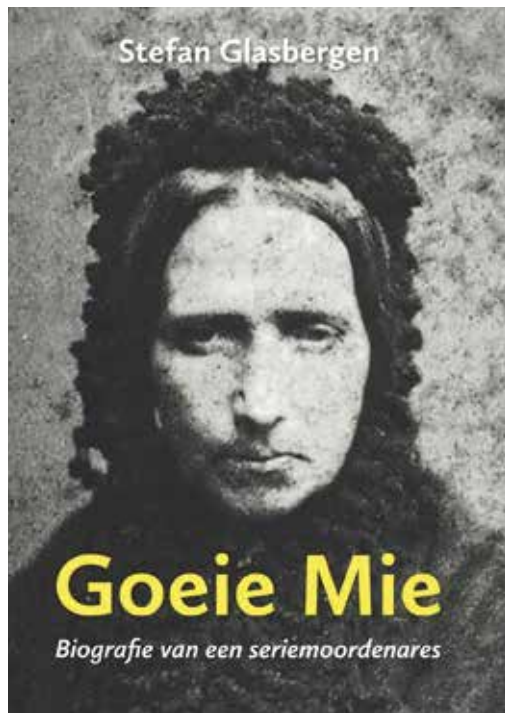
mijten en insecten leven op de stam en de eikels bieden zijn voedsel voor vele dieren, vooral vogels. De Burggravenlaan kent een aantal bijzondere bomen, zoals de met uitsterven bedreigde Atlasceder en de in 1950 geplante Pinus Sylvestre, ten onrechte ook wel grove den genoemd. Op de Burcht staan drie heel bejaarde bomen: een magistrale Hollandse Iep uit 1932, geflankeerd door twee beuken die al in 1922 werden geplant.

De Vos wijst er in zijn boekje op dat bomen van levensbelang zijn voor de stad. Ze zuiveren de lucht, vangen water op, zorgen voor verkoeling en zetten broeikasgassen om in zuurstof. En

vooral dennen filteren fijnstof uit de lucht. Vanwege de klimaatopwarming verwacht hij dat het aanzien van Leiden zal veranderen met kansen voor platanen en vruchtbomen (olijven, sinaasappels en vijgen). De Leidse bioloog Hans Adema maakte de foto's.

Bomen in de Stad. De mooiste van Leiden – Dick de Vos – Uitgeverij Ginkgo – ISBN 978 90 71256 77 6 – 96 pagina's – Verkoopprijs 9,95 euro.

'Bomen in de Stad' is het laatste van een trilogie waarin eerder 'Dieren in de stad' en 'Natuur in de stad' verschenen. Uitgever Ginkgo biedt ze samen aan voor 25 euro.

Boekomslag met de waarschijnlijk enige foto van Goeie Mie. Deze werd in opdracht van de politie gemaakt om bewijzen van haar misdaden te verzamelen.

Goeie Mie: leven vol armoede, tragiek en moordlust

Leidse gifmengster overlijdt na dertig jaar in gevangenis

Over de vele moorden die de Leidse gifmengster Maria Catharina Swanenburg (1839-1913), beter bekend als 'Goeie Mie', pleegde, zijn in de loop der jaren vele publicaties verschenen. Boeken, gedichten, liederen, posters en pamfletten. Toch zag Stefan Glasbergen goede redenen om een complete biografie over haar te publiceren. In de eerste plaats omdat er de laatste jaren nieuwe bronnen opdoken. In de tweede plaats omdat de meeste boeken nogal fragmentarisch zijn. Elementen als haar jeugd en gevangenisjaren

ontbraken vaak. Ook bleef een deel van haar slachtoffers onderbelicht en bleken sommige gemelde feiten onjuist. Ten slotte vond de auteur het noodzakelijk om de stad waarin zij leefde en de sociaal-economische achtergrond te belichten om een compleet beeld te schetsen.

In Ingrid Moerman heeft hij een toegewijde bondgenoot voor dit nieuwe uitvoerige werk. Ook na haar pensionering als conservator bij de historische afdeling van museum De Lakenhal bleef zij zich verdiepen in het fenomeen 'Goeie Mie'. Ze dook in de Leidse archieven op zoek naar primaire bronnen zoals de verhoren van de politie. Ze schreef boeken, gaf interviews en hield lezingen. Stefan Glasbergen toonde bij de presentatie van zijn werk in een volgestroomde boekwinkel De Kler aan de Breestraat op 31 oktober zijn waardering voor die hulp. Hij overhandigde haar het eerste exemplaar.

Ingrid Moerman neemt het eerste exemplaar in ontvangst van Stefan Glasbergen (foto: Bram van Leeuwen).

In de periode van 1864 tot 1883 deed 'Goeie Mie' ettelijke pogingen om familieleden en buurtgenoten met arsenicum te vergiftigen. Hoeveel precies zal nooit te achterhalen zijn. Een handvat vormen de cijfers die haar advocaat C.A. Vaillant tijdens haar proces noemde. Hij kende alle stukken van het vooronderzoek en kwam tot 65 pogingen, waarbij 23 personen overleden. In alle gevallen werd arsenicum gebruikt die ze kocht bij drogisterijen aan de Hogewoerd en de Haarlemmerstraat. Het gif – bekend als 'operment' – werd algemeen gebruikt als middel tegen wandluizen. Pas in december 1883 kwamen, door de oplet-

tende arts Rutgers van der Loeff (1851–1921) haar misdaden aan het licht. Hij kreeg nog voor het overlijden van Hendrik Frankhuizen achterdocht, kort nadat diens vrouw Maria van der Linden en hun zoontje, dat nog borstvoeding kreeg, plotseling waren gestorven. Sectie door de ervaren patholoog-anatoom Teunis Zaaier en onderzoek van organen met de Marshtest door hoogleraar toxicologie Alexander Eduard van der Burg leverden het overtuigende bewijs. Ook werden de lichamen van zestien andere vermoedelijke slachtoffers opgegraven bij de begraafplaatsen bij de Zijlpoort en Herenpoort. Tijdens verhoren van onder anderen fondsbodes bleek

dat ze op een aantal van haar slachtoffers begrafenisverzekeringen had afgesloten en na hun dood het geld incasseerde. Maar bij meer dan de helft van de slachtoffers ontbrak dat financiële motief.

Psychiaters die haar onderzochten, verklaarden Mie volledig toerekeningsvatbaar. Glasbergen plaatst daarbij vraagtekens. Zeker omdat ze de twee maanden voor haar arrestatie erop los vergiftigde. Op één dag, 12 december 1883, zelfs twaalf mensen. Haar rechtszaak zou het proces van de eeuw worden. Binnen- en buitenlandse kranten stonden maandenlang vol met berichten over Mie. De verhalen namen bijna mythische proporties aan: ze zou zelfs haar eigen kinderen en ouders vergiftigd hebben.

De biografie ontdekt Mie van die mythes en vertelt ook de andere kant van haar tragische verhaal: over de jonge vrouw die in 1868 trouwde met Johannes van der Linden, fabrieksarbeider bij de Grofsmederij. Daarvoor waren al twee dochtertjes vroegtijdig aan cholera overleden en werd een zoontje geboren. Ze kregen nog zeven kinderen, waarvan er slechts twee volwassen werden. Ze woonden in krotten aan de Gortestraat, Haverstraat, Groenesteeg en Singelstraat. Die laatste straat werd als 'zwijnenstal' betiteld. Haar leefmilieu kenmerkte zich door bittere armoede en chronische ondervoeding, terwijl scholing ontbrak. Haar eigen naam leerde ze nooit schrijven. Mie maakte schulden en raakte – net als haar vader – al snel verslaafd aan de drank. Dat laatste voerde ze – los van ontkenningen en verdraaiingen – ook steeds aan als verweer, toen ze in december 1883 was gearresteerd en haar gifzaken in april 1885 werden behandeld voor het Haagse gerechtshof. Op 1 mei volgde de veroordeling tot levenslang verblijf in een

Stefan Glasbergen (Leiderdorp, 1982), was docent geschiedenis in het voortgezet onderwijs en is nu docent-onderzoeker aan de lerarenopleiding geschiedenis van de Hogeschool van Amsterdam.

tuchthuis. De Hoge Raad wees op 15 juni een cassatieberoep af en ze belandde in de vrouwengevangenis van Den Bosch. Na ruim anderhalf jaar werd ze overgebracht naar Gorinchem en in die stad werd zij na haar dood in 1915 ook begraven. Tijdens haar dertigjarige verblijf in de cel zorgde Mie nauwelijks voor problemen. In een regime van orde en regelmaat gedroeg ze zich volgens de verslagen 'als een brave vrouw'. Desondanks werden haar verzoeken om gratie of revisie van het vonnis steeds afgewezen. In haar laatste levensjaren verzocht ze herhaaldelijk geld naar haar kinderen te mogen sturen.

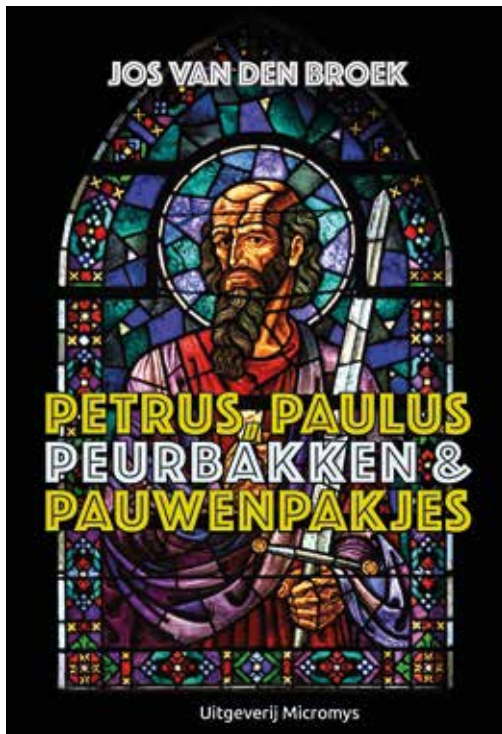
In de slotbeschouwing worden kritische kanttekeningen geplaatst bij het feit dat alle andere betrokkenen geheel vrijuit gingen. Haar man die vermoedens moet hebben gekoesterd, de verkopers van begrafenispolissen die zwegen als het graf, de artsen die patiënten in arbeidersbuurten maar mondjesmaat en vluchtig bezochten en de drogisten die hun rol bij de gifverkoop probeerden te verdoezelen. Goeie Mie is en blijft de kwade genius. Omdat ze – in tegenstelling tot vele anderen die een ellendig leven leidden, maar wel op het rechte pad bleven – koos voor dood en verderf.

Goeie Mie. Biografie van een seriemoordenaress – Stefan Glasbergen – Uitgeverij Primavera Pers – ISBN 978 90 5997 302 2 – 160 pagina's – Verkoopprijs 19,50 euro.

De vier P's van Jos van den Broek

Succesvolle speurtochten naar interessante Leidse zaken

Boeken maken zit de Leidse emeritus-hoogleraar wetenschapscommunicatie Jos van den Broek in het bloed. Het begon met schrijven, illustreren en vormgeven, maar hij geeft ze nu ook zelf uit. Zijn uitgeverij Micromys is bescheiden vernoemd naar het kleinste knaagdier van Europa. Van den Broek studeerde scheikundige technologie en biochemie en promoveerde op zijn dertigste in Leiden. Zijn promotor Douwe Breimer – nog steeds een trouwe vriend – raadde hem een loopbaan aan als wetenschapsjournalist. Hoofddirecteurschappen bij diverse magazines werden onderbroken door een jaar MIT in Cambridge, Massachusetts en freelancewerk voor uiteenlopende opdrachtgevers. Eind 2006 werd hij benoemd tot bijzonder hoogleraar in de (bio)medische wetenschapscommunicatie van de Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen.

Omslag van het boek met het Paulusraam van de Petruskerk aan de Lammenschansweg.

Vanaf 2004 schreef hij zo'n dozijn boeken over zeer uiteenlopende onderwerpen. In 2018 neemt hij zijn lezers mee op zijn wandelingen langs bijzondere plekjes die verband houden met de natuur- en sterrenkunde in Leiden. Een jaar later verschijnt zijn nieuwste uitgave 'Petrus, Paulus, Peurbakken & Pauwenpakjes'. Verdeeld over 34 artikelen komen de meest uiteenlopende zaken aan bod. Daarbij tekent hij niet alleen voor de tekst, maar ook voor het gros van de tientallen fraaie foto's. Hoewel de Sleutelstad weer centraal staat, voeren zijn tochten, gevoed door tomeloze speurzinnigheid in combinatie met een fors portie nieuwsgierigheid, ditmaal ook over de grens. Zoals naar Hondshoote en Rijssel in Noord-Frankrijk, Poperinge en Antwerpen in Vlaanderen en het Duitse Münster. De stad waar 'wederdoperkoning' Jan van Leiden in 1536 na gruwelijke folteringën stierf. Maar vooral richt Van den Broeks ultrascherpe blik zich op de vele ornamenten in het centrum van Leiden. Zoals het ontluisterende feit dat burgemeester Nicolaas de Gijselaar (1865–1937) – van de onlangs gerestaureerde bank op de kop van het Rapenburg – niet 'die ene goeie Leidenaar' is

en dat dit verhaal dus naar het rijk der fabelen wordt verwezen.

Prudentia met slang en spiegel naast het wapen van Leiden met het jaartal 1672, het jaar waarin beeldhouwer Pieter Xavery de fronton van het Gravensteen maakte. Links de weegschaal van Vrouwe Justitia (foto: Jos van den Broek).

Bijzondere interesse heeft de auteur voor grafmonumenten in zowel de Hooglandse als de Pieterskerk. Al is het slechte onderhoud van het 'Academische erfgoed' in het laatstgenoemde godshuis hem een doorn in het oog. Met name ornamenten met symbolen fascineren hem en vaak slaagt hij erin de betekenis te achterhalen. Bijvoorbeeld bij de epitaaf van Johan Luzac, uitgever van de befaamde *Gazette de Leyde* die het leven laat bij de Buskruitramp in 1807. Daarop prijken de slang die in zijn staart bijt en de geknakte takkenbundel. Na veel wikken en wegen onderschrijft hij de samenhang die oud-burgemeester Jan Postma er eerder in ziet: Geknakte macht, maar ongebroken in de uitgedragen idealen. De slang als symbool van de voorzichtigheid (Prudentia) komt Van den Broek in Leiden nogal eens tegen. Op de steen van Jan Schrant op begraafplaats Zijlpoort, op het fronton van het Gravensteen en op de

grafsteen van Claes Alewijn en Anna van der Hooch in de Pieterskerk.

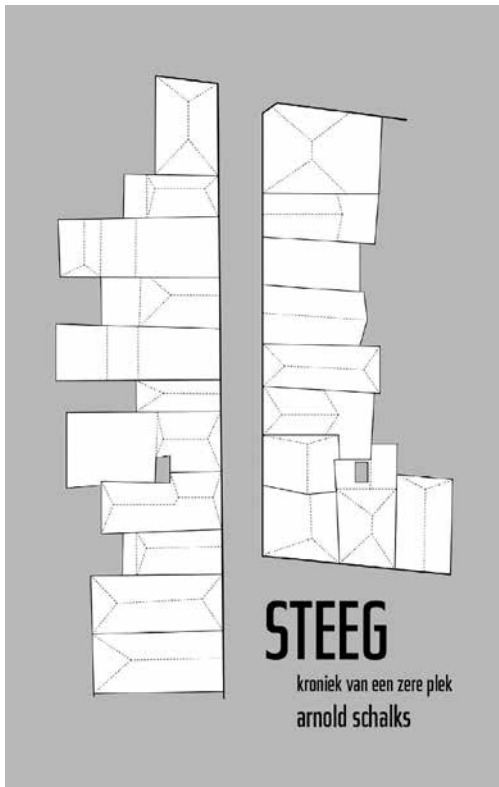
Voor de herkomst van de Leidse sleutels is volgens Van den Broek gravin Petronilla van Saksen verantwoordelijk. De vrouw van Graaf Floris II vereerde Sint Petrus zo dat zij zelfs de naam van zijn dochter aannam. Diezelfde Petrus houdt de hemelsleutel in zijn rechterhand op een timpaan uit de Egmondse abdijkerk die tijdens het regentschap over haar zoon Dirk VI werd gebouwd. Nog een aardig weetje in dat verband: in de nok van de Pieterskerk bevinden zich op het kruispunt van gewelvbalken twee gewelwscotels met daarop in hout afgebeeld Paulus met zwaard en Petrus met de sleutel van de hemelpoort. In de Haagse Gevangendoor vond de auteur overigens het Leidse ijzer waarmee misdadigers tot in de 16de eeuw werden gebrandmerkt op hun gezicht. Daarop de twee gekruiste sleutels de letters L en B, de afkorting van Lugdunum Batavorum. Lange tijd werd deze naam vereenzelvigd met Leiden, totdat historicus Robert Fruin in 1873 ontdekte dat het om Katwijk aan den Rijn ging. Rest nog het antwoord op de vraag wat toch die 'pauwenpakjes' zijn in de titel van het boek. Het gaat om de Peurbakkentocht van 2009 met als motto 'Zien en gezien worden'. Vanwege het 39ste lustrum van het voormalige Leids Studenten Corps trok de Minervaboot met in kleurige pauwenpakjes gestoken studentes extra aandacht. Jos van den Broek zit dat jaar in de jury. 't Is maar dat u het weet.

Petrus, Paulus, Peurbakken & Pauwenpakjes.
Verborgen Leidse parels in binnen- en buitenland
– Jos van den Broek – Uitgeverij Micromys
– 168 pagina's – ISBN 978 90 81997 9 73 –
Verkoopprijs 19,50 euro

Portretten uit de Kloksteeg

Arnold Schalks wijst naar twee ramen op het Pieterskerkplein 2. 'Daar ben ik geboren, in 1956'. Het is één ruimte, die niet al te groot lijkt. In Schalks' jeugd deelden schuifdeuren met glas-in-lood die nog op in een voor- en achterkamer. 'Als we ze openschoven, rinkelde dat glas zo lekker in de sponningen. Zie je daar die deur? Daarachter was een zijkamertje, daar sliep ik met mijn broer en zussen'. De eerste zeven jaar van zijn leven woonde Schalks op de hoek van het Pieterskerkplein en de Kloksteeg. Toen stortte het middeleeuwse gewelf van de Donkeregracht in, waar het huis overheen was gebouwd, en stroomde de beerput van de burenhuis van de familie Schalks in. Het huis werd onbewoonbaar verklaard, en de familie verhuisde naar het Utrechtse Veer. Schalks zegt hele positieve herinneringen te hebben aan die eerste zeven levensjaren. Ze legden de basis voor zijn eerste roman, 'Steeg' geheten. Het is een portret van vijf hoofdpersonen, die zijn gebaseerd op mensen die tussen ongeveer 1880 en 1960 in de Kloksteeg hebben geleefd. Schalks wilde ze, zo zegt hij, 'recht doen door ze de aandacht te geven die ze verdienen'.

'Steeg' is geen psychologische roman in de zin dat Schalks naar motieven of drijfveren zoekt. De lezer leert de hoofdpersonen kennen zoals ze zijn. Ze doemen op in de nauwgezette beschrijving van hun dagelijkse doen en laten. Schalks: 'Ze hebben allemaal op de een of andere manier iets treurigs. De hardheid van de armoede zit erin, en de tragiek van mensen die elkaar beschadigen omdat ze zelf beschadigd zijn. Ze moesten zich zien te redden en de eindjes aan elkaar zien te knopen'. Schalks verruilde in 1979 Leiden voor Rotterdam, waar hij tot kunstenaar werd opgeleid aan de Academie voor Beeldende Kunsten in Rotterdam (nu Willem de Kooning Academie). Tijdens zijn studie ging hij in Rotterdam wonen. Daar is hij gebleven, en zo geeft hij toe, ook qua mentaliteit is hij verrotterdamst. 'Direct, recht voor zijn raap, geen worden maar daden'. Het heeft invloed gehad op zijn vertelstijl, denkt hij. Ook 'Steeg' moest in zijn taal direct zijn, recht voor zijn raap, zonder omhaal. Daar komt een voorliefde bij voor schrijvers met een stroeve, bonkige, knoestige stijl, die niettemin beeldend is, zoals van Ferdinand Bordewijk, Willem Elsschot en William

Faulkner. In hun stijl wilde hij werken. Schalks weet dat hij zijn lezers moet laten werken, dat ze de pagina's op het boek moeten veroveren. Het verhaal stribbelt tegen. Daar komt bij: 'Het verhaal is onheilszwanger, het loopt slecht af. Ja, ik doe de lezers wel wat aan. Maar wie het uitleest, viert een overwinning en beleeft een feest van de taal'.

Met 'Steeg' heeft Schalks zijn eerste roman afgeleverd, maar met taal is hij al heel lang bezig. Eén van zijn projecten was een 'vertaalpontje' over de rivier de Weser bij Bremen. 'Het woord 'vertalen' is in het Duits 'übersetzen', maar dat betekent ook 'overzetten'. Wie over de Weser gezet wilde worden, moest een woord opgeven, dat ik dan tijdens de tocht vertaalde. Ik had er speciaal een kantoortje met woordenboeken voor op de pont. Soms kwam er weleens iemand, die een retourtje wilde. Dan gaven ze me het eerder vertaalde woord, en dan ging ik dat terugvertalen. Daar kwam dan steeds weer een heel ander woord uit'. De hoofdpersonen in 'Steeg' zijn de kale kapper Joop Koutstaal, de Joodse bakkerszoon Micha Kan, die ondanks de tegenwerking van zijn moeder jurist wordt, activist Roel van der Beijl, in wie eenvoudig Marinus van der Lubbe te herkennen is en politieagent Franz-Joseph Kasseler. De vijfde hoofdpersoon, rechtenstudent Onno Brooshooft, is gebaseerd op student Pim Scheltema. Scheltema werd op 6 oktober 1947 per ongeluk gedood door een afgedwaald waarschuwingsschot van een politieagent. Deze zaak, die destijds in Leiden veel belangstelling

De Kloksteeg in 1927 (foto: W.J. Kret; collectie: Erfgoed Leiden en omstreken).

kreeg, werd voor Schalks het uitgangspunt van zijn verhaal. 'Ik begon met het uitpluizen van de Database Historische Kranten van Erfgoed Leiden en omstreken, en vandaaruit ben ik verder gegaan. Ik heb heel wat uren studie in dit boek zitten'.

Steeg, kroniek van een zere plek – Arnold Schalks
– Uitgeverij Primavera Pers – ISBN 978905972919
– Prijs 19,50 euro.

Leiderdorp tijdens de 80-jarige oorlog

Steeds dominantere rol van de stad Leiden

Drie historische cursussen aan de Volksuniversiteit Leiderdorp door emeritus-hoogleraar geschiedenis Dick de Boer leidden tot een zeer fraai boek over Leiderdorp tijdens de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648). Hij inspireerde een groepje cursisten om enthousiast in de archieven te duiken op zoek naar interessant materiaal. Dat bleek er in overvloed te zijn bij onder meer Erfgoed Leiden en Omstreken, het Hoogheemraadschap van Rijnland en het Nationaal Archief in Den Haag. Zoveel zelfs dat het lijvige werk wordt omschreven als een eerste aanzet en stimulans voor nog veel meer speurwerk. De vele nog niet aangeboorde bronnen worden als 'paradijselijke rijstebrijberg' aangeprezen.

Op 18 november nam burgemeester Laila Driessen uit handen van eindredacteur-schrijver Dick de Boer het eerste exemplaar in ontvangst in de Dorpskerk aan de Hoofdstraat. Deze kerk staat zelf ook centraal in een van de negen hoofdstukken die verder onder meer zijn gewijd aan industrie, tuinbouw, onderwijs, (volks)cultuur, bevolking, kunst, horeca en bijzondere bouwwerken. Bij de presentatie waren ook alle andere auteurs aanwezig: Emil Broesterhuizen, Hans Endhoven, Willem Hovestreyd en Edward Sodderland. Ook ontwerper Jan Kees Schelvis, verantwoordelijk voor de bijzondere en zeer fraaie vormgeving van het boek, was erbij. In dit artikel een kleine selectie uit het omvangrijke feitenmateriaal.

De historie van Leiderdorp in de 16de en 17de eeuw wordt gekenmerkt door een steeds grotere invloed van de stad Leiden. Bewoners werden door de steeds strengere regels in hun mogelijkheden beperkt. Leiden bepaalde welke economische activiteiten waren toegestaan en welke accijnzen er betaald moesten worden. Bovendien namen rijke Leidenaars steeds meer onroerend goed over. Om de greep op het

Ontwerper Jan Kees Schelvis in gesprek met burgemeester Laila Driessen (foto: Bram van Leeuwen).

buurdorp te vergroten deed stadssecretaris Jan van Hout al in 1582 de puissant rijke prins Philippe de Linge het aanbod dat Leiden de heerlijke rechten van het ambacht van Leiderdorp van hem zou kopen. Daar staken de Staten van Holland aanvankelijk een stokje voor uit vrees dat de Leidse invloed te groot zou worden. Vijftien jaar blokkeerde de 'grote broer' de economisch groei van het dorp, totdat Leiderdorp in 1597 toch werd ingelijfd. Vanaf dat moment trok Leiden echt aan de

touwtjes. In 1592 was de stad al begonnen steeds meer grondgebied te confisqueren van het buurdorp. Tot 1659 kocht Leiden bij zes gelegenheden in totaal honderden percelen. Daarop verrezen nieuwe wijken aan de noordkant van de huidige Oude Singel, bij de Haven en aan de oostzijde van de huidige Herengracht. Vanaf het begin van de 17de eeuw ging het weer de goede

kant op met Leiderdorp en kreeg het weer ruimte om zich te ontwikkelen, onder meer in tuinbouw en veeteelt. Melk, kaas, fruit, groente en vlees vonden hun weg naar de stad. Vaak in ruil voor graan. In 1632 besloeg het tuinbouwareaal van Leiderdorp zo'n 88 hectare en verwierf de titel: 'Tuin van Holland'. In 1561 telde het dorp, merendeels langs de Oude Rijn, twaalf steenfabrieken en kalkbranderijen.

Huis ter Does omstreeks 1650 (schilder onbekend; privébezit).

Van deze industrie – waar de Leiderdorpse familie Verdoes generaties lang een grote rol speelde – waren er in 1611 nog vier over. De meeste waren naar elders in de regio verhuisd. Inmiddels was de klei in de omringende polders afgegraven en in de ovens tot stenen gebakken. Over stenen gesproken: de Dorpskerk aan de Hoofdstraat werd in 1573/1574 verwoest.

Van 1617 tot 1621 werd op de fundamenten een nieuw godshuis gebouwd in Hollandse Renaissancestijl waarvoor de Leidse stadstimmerman en stadsmetselaar werden ingehuurd. In totaal werden 502.000 stenen gebruikt. Keien waren ook hard nodig als bestrating. In het begin van de 17de eeuw was de belangrijke Lage Rijn dijk nog een zandweg. Diverse verzoekschriften hadden uiteindelijk resultaat. Ook werd in 1663 het jaagpad langs de Oude Rijn verhard ten behoeve van de scheepvaart. Vooral de trekschuitverbinding met Utrecht die twee eeuwen een zeer succes-

Gezicht op Leiderdorp (1622 - Jan van Goyen; privébezit).

vol vervoermiddel werd. Het gebied rond de Doesbrug ontwikkelde zich tot belangrijke pleisterplaats. Op alle vier hoeken kwamen herbergen en nog een aantal in de omgeving. Locaties met vertier als zang, muziek, toneel, declamatie, feesten en (gok)spelen voor dorpeelingen, handelaars en reizigers. Verder waren er ook nog tapperijen. Vele huizen aan de Rijndijk hadden een huiskamerkroeg waar voor het getapte bier slechts mondjesmaat accijns werd betaald.

Leiderdorp bezat ooit zes kastelen. Huis Ter Waerd werd al in 1420 verwoest. Berendrecht, Stenevelt, Zijlhof, Ter Mey werden in 1573 in opdracht van het Leidse stadsbestuur gesloopt zodat het Spaanse leger zich er niet kon verschansen. Alleen het verderop gelegen Ter Does bleef gespaard. Dirk I is in 1281 de eerste kasteelheer en de oorspronkelijke donjon blijft na uitbreiding lange tijd in bezit van zijn nazaten. Foy van der Does verkoopt als laatste het kasteel in 1468 aan een andere tak van de familie in Leiden. Willem van der Does, wonend aan de Breestraat in het latere Rijnlandhuis, kocht het 'buiten' in 1476. Een andere markante eigenaar was Pieter van der Does, geboren in 1564. Hij trouwde in 1586 met de zes jaar oudere Philippa van Duvenvoirde. Zij kregen drie jaar later dochter Hendrina. Toen hij in 1591 Ter Does kocht was het na een brand onbewoonbaar.

Vier jaar werd onafgebroken aan herstel en vernieuwing gewerkt. Verder liet hij zijn grondbezit ophogen, een molen bouwen en een grote warmoestuin met fruitbomen aanleggen. Als viceadmiraal verwierf Pieter groot aanzien met vlootexpedities tegen de Spaanse Armada die in 1588 werd bekroond met het galjoen San Mateo als buit. Het drieste plan om in 1599 als opperbevelhebber van een vloot van

73 schepen Spanje op eigen grond aan te vallen mislukte. Ook financieel. Daarop koerste hij naar de Canarische eilanden en plunderde de hoofdstad Las Palmas die hij daarna in brand stak. Datzelfde deed hij op het eiland Sao Tomé aan de Afrikaanse westkust. Daar brak aan boord een besmettelijke ziekte uit die duizenden manschappen het leven kostte. Van der Does bezweek als een van de eersten en werd daar begraven. Dochter Hendrina werd al op 32-jarige leeftijd kinderloos weduwe van Adriaen van Mathenesse en woonde daarna op Ter Does met haar moeder Philippa, die twee jaar later stierf. Zelf overleed Hendrina in 1653 waarna het kasteel tot slot eigendom werd van het Betuwse geslacht Pieck. Het verviel door verwaarlozing tot een ruïne en rond 1740 velden slopers het vonnis over Ter Does.

Eindredacteur Dick de Boer signeert het boek (foto: Bram van Leeuwen).

Leiderdorp tijdens de 80-jarige oorlog. Schetsen van een dorpsamenleving – Dick E.H. de Boer en anderen – Uitgeverij Ginkgo 432 pagina's – ISBN 978 90 71256 74 5 – Verkoopprijs 29,95 euro.

Zaterdag 14 maart 2020

Basiscursus Leidologie

'De geschiedenis van Leiden in vogelvlucht', door Rudi van Maanen

Woensdag 18 maart 2020

Lezing 'Hoe Leiden van het beleg profiteerde: Leiderdorp tijdens de 80-jarige Oorlog', door Dick de Boer

Plaats: Lokhorstkerk, Pieterskerkstraat 1

Aanvang: 20.00 uur, inloop met koffie/thee vanaf 19.30 uur

Toegang: gratis voor leden HVOL, 5 euro voor niet-leden

Zie ook pagina 8

Zaterdag 21 maart 2020

Basiscursus Leidologie

'Het bestuur van Leiden', door Cor Smit

Maandag 30 maart 2020

Algemene Ledenvergadering HVOL

Plaats: Klein Auditorium, Academieggebouw, Rapenburg 73

Aanvang: 19.30 uur, inloop met koffie/thee vanaf 19.00 uur

Toegang alleen voor leden HVOL

Maandag 30 maart 2020

Lezing 'Nieuwkomers in een stad van vluchtelingen: de Amerikaanse Pilgrims in Leiden, 1609-1620', door Joke Kardux

Plaats: Klein Auditorium, Academieggebouw, Rapenburg 73

Aanvang: 20.30 uur, aansluitend aan de Algemene Ledenvergadering

Toegang alleen voor leden HVOL

Zaterdag 28 maart 2020

Basiscursus Leidologie

'Het erfgoed van Leiden', door Matthijs Burger

Zaterdag 4 april 2020

Basiscursus Leidologie

'De bewoners van Leiden', door Ariadne Schmidt

Zondag 5 april 2020

HVOL-excursie 'Pilgrimwandeling door Leiden'

Anmelden via de website verplicht

Zie pagina 26

Zaterdag 11 april 2020

Basiscursus Leidologie

'Kunst in Leiden', door Christiaan Vogelaar

Zaterdag 18 april 2020

Basiscursus Leidologie

'Leiden en de Universiteit', door Jos van den Broek

Zondag 26 april 2020

HVOL-fietstocht 'De Limes van Leiden tot Zwammerdam'

Aanmelden via de website verplicht

Zie pagina 26

Woensdag 29 april 2020

Lezing en boekbespreking 'Oorlogssporen in Leiden en omgeving' door Ruurd Kok

Plaats: Het Haagsche Schouw, Haagse Schouwweg 14, Leiden

Aanvang: 20.00 uur, inloop met koffie/thee vanaf 19.30 uur

Toegang: gratis voor leden HVOL, 5 euro voor niet-leden

Zie ook pagina 9

Zondag 3 mei 2020

Dirk van Ecklezing 'De Hongerwinter' door Ingrid de Zwarte

Plaats: Lokhorstkerk, Pieterskerkstraat 1

Aanvang: 14.00 uur, inloop met koffie/thee vanaf 13.30 uur

Toegang: gratis voor leden HVOL, 5 euro voor niet-leden

Zie ook pagina 11

Vrijdag 15 mei 2020

HVOL-treinexcursie naar Utrecht

Aanmelden via de website verplicht

Zie pagina 27

Gouden Speld

Jeremy Bangs gouden Leidenaar

Op 8 november 2019 kreeg de 72-jarige Jeremy Bangs, directeur van het Leiden American Pilgrim Museum, de Gouden Speld van de stad Leiden. Wethouder Yvonne van Delft reikte de hoge onderscheiding aan hem uit. De

Jeremy Bangs (foto: Emile van Aalst).

website van het museum in de Beschuitsteeg is een wereldwijde informatiebron over de Pilgrims, die als stichters van Amerika worden gezien. Bovendien geldt Bangs als grote kenner van beroepen op het terrein van architectuur, beeldende kunst en ambachten in laatmiddeleeuws Leiden. Zijn ontelbare aantekeningen als bronnotities van jarenlang archiefwerk zijn verwerkt in de database 'Leidse kunstambachten tot 1575' van Erfgoed Leiden en Omstreken. Het was een van de onderwerpen op het symposium waarmee de HVOL in museum De Lakenhal de 'Week van Leidse Geschiedenis' afsloot.

In 2017 werd de in de VS geboren Bangs al benoemd tot Ridder in de Orde van Oranje Nassau bij het 20-jarig jubileum van zijn museum. Bij die gelegenheid prees burgemeester Henri Lenferink hem een moeilijk grijpbaar deel van de Leidse geschiedenis 'pakbaar' te hebben gemaakt voor een breed publiek. In 1976 promoveerde Bangs als kunsthistoricus aan de Leidse universiteit. Vanaf 1980 was hij enige tijd werkzaam bij het toenmalige Gemeentearchief, de voorloper van Erfgoed Leiden en Omstreken.

Colofon

Postadres:

Secretaris HVOL

Postbus 917

2300 AX Leiden

tel 06-20211908

E-mail: info@oudleiden.nl

rekeningnummers voor:

- contributies/schenkingen:

NL06 RABO 0322 8362 20

- betaling excursies:

NL67 INGB 0005 9012 64

Website: www.oudleiden.nl

Beeldbank: <https://oudleiden.nl/commissies/beeldbank>

KvK-nummer 40445843

ANBI-nummer 804311912

ISSN-nummer 2214-353X

Redactie Kwartaalblad:

Tanneke Schoonheim en

Bram van Leeuwen

E-mail redactie:

promotie@oudleiden.nl

Opmaak: Christine van der Ven,
Voorschoten

Productie: Nautilus, Leiden